ZOZOLALA

tweemaandelijks stripinformatieblad *april / mei 1997* 92

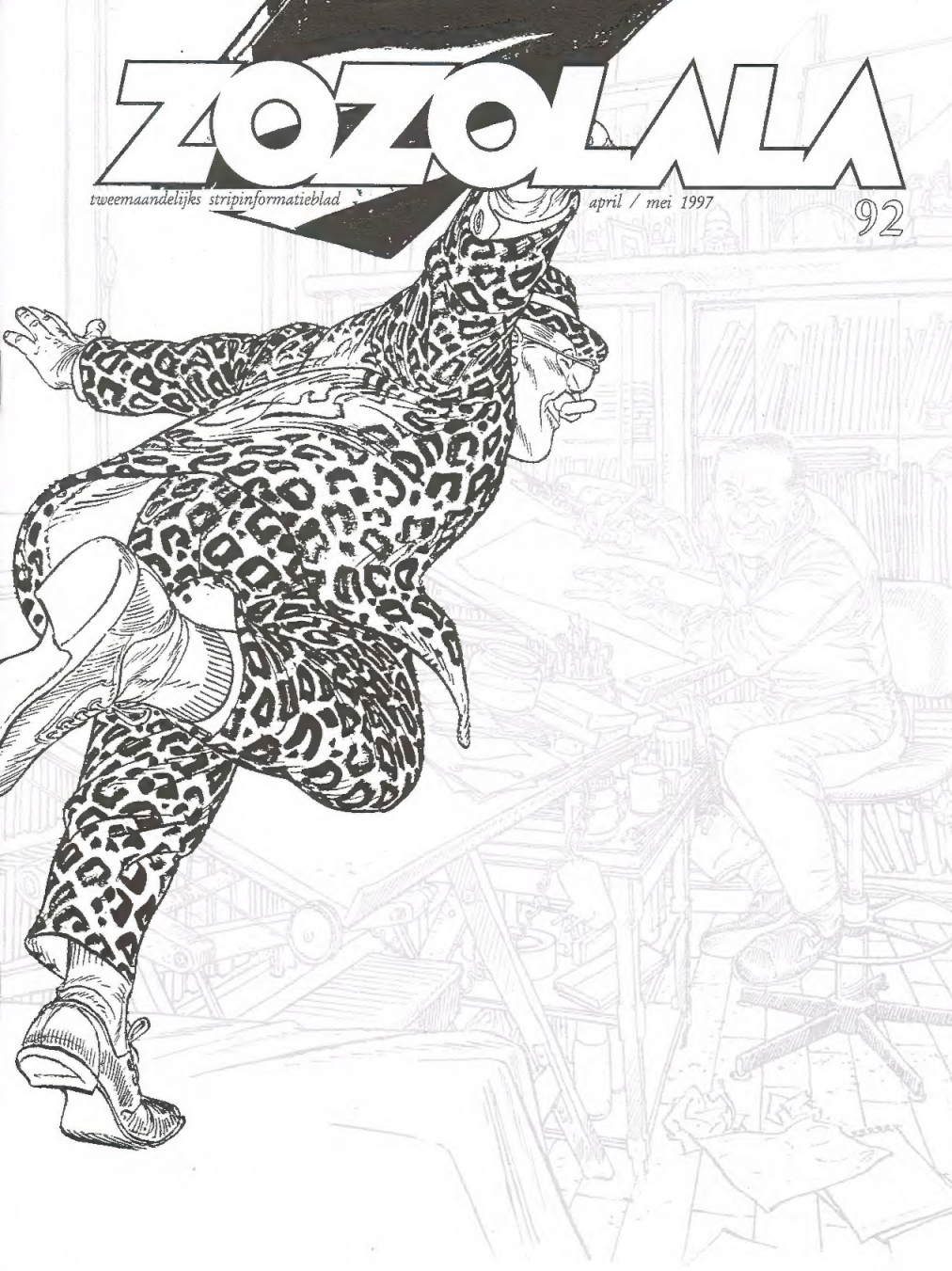

ZozoLala is een onafhankelijk stripinformatieblad, dat tweemaandelijks verschijnt. ZozoLala is gratis voor de klanten van onderstaande stripwinkels. Verantwoordelijke uitgever: Stichting Zet.El

ALKMAAR
BOOKERS & STRIPPERS
Boterstraat 19
1811 HP / 072 - 512 19 16

AMSTERDAM
LAMBIEK
Kerkstraat 78
1017 GN / 020 - 626 75 43

RICHARD
Rombout Hogerbeetstraat 78
1052 HX / 020 - 684 29 23

SNOEK
Eerste van Swindenstraat 545
1093 LC / 020 - 668 47 64

NOU MOE!?!
Krugerplein 17
1092 KA / 020 - 693 63 45

ANTWERPEN
BEO
Hopland 15
2000 / 03 - 233 25 36

BUDDY'S
Meir 125 (1e verd.)
2000 / 03 - 232 16 31

MEKANIK STRIP
Sint Jacobsmarkt 73
2000 / 03 - 234 23 47

APELDOORN
DE TWEEDE LEZER
Eerste Wormenseweg 102
7331 DK / 055 - 542 72 02

ARNHEM
DE NOORMAN
Koningstraat 43
6811 DH / 026 - 442 09 09

ASSEN
PLOK STRIPS EN EH...
Zaagmolen 31 DINGES!
9401 BR / 0592 - 31 32 92

BERGEN OP ZOOM
GILLES DE GEUS
Bosstraat 4 (passage)
4611 NC / 0164 - 24 74 62

BEVERWIJK
MICHEL STRIPS
Zwarte Markt (Hal 6)
(za. & zo.) / 079 - 331 01 28

BREDA
FRANKA
Torenstraat 9 (passage)
4811 XV / 076 - 521 41 53

BRUGGE
DE STRIEP C.V.
Katelijnestraat 42
8000 / 050 - 33 71 12

BRUSSEL
HET B-GEVAAR
Greepstraat 15
1000 / 02 - 513 14 86

DELFT
BUL SUPER
Breestraat 18 - 22
2611 RG / 015 - 212 60 97

DEN BOSCH
SPIRIT
Hinthamerstraat 90
5211 MS / 073 - 614 55 30

DEN HAAG
HAAGSE STRIPSHOP
Wagenstraat 104-c
2512 AZ / 070 - 363 41 15

MIEKE'S STRIPTIEK
Chasséstraat 71
2518 RW / 070 - 365 07 38

DEN HELDER
BOEKIE
Reigerstraat 24
1781 VH / 02230 - 61 23 77

PANDA
Frederikstraat 955 - 959
2514 LJ / 070 - 363 59 50

WALK IN
Rijnstraat 12-a
2515 XP / 070 - 381 92 76

DORDRECHT
SJORS
Scheffersplein 1
3311 EJ / 078 - 614 20 12

EINDHOVEN

ENSCHEDE
DE STRIP-AAP
Kulpersdijk 66
7512 CJ / 053 - 430 52 61

GEEL
ALFA STRIP
Nieuwstraat 12
2440 / 014 - 58 43 80

GOES
HET PAARD VAN TROJE
Langevorststraat 2
4461 JP / 01100 - 21 46 91

GENT
PIERKE
Frans van Rijhovelaan 312
9000 / 09 - 227 70 86

DE POORT
Nederkouter 137
9000 / 09 - 225 31 28

DE SCHAAR
Serpentstraat 26 - 28
9000 / 09 - 225 50 91

GRONINGEN
LAND VAN LANGVERGETEN
Nieuwe Ebbingstraat 19
9712 NC / 050 - 314 85 40

MODERN PAPIER
Pelsterstraat 20
9711 KL / 050 - 313 25 21

HALLE
DE STRIPOMAAN
Kardinaal Cardijnstraat 3
1500 / 02 - 356 15 89

HASSELT
WONDERLAND
Paardsdemerstraat 17
3500 / 011 - 22 82 00

HOORN
HET GELE TEKEN
Grote Oost 35
1621 BR / 0229 - 21 86 23

LEEUWARDEN
DE BALLOON EXPRESS
Korfmakersstraat 1
8911 LA / 058 - 212 79 97

LEIDEN
DUMPIE
Nieuwe Rijn 18
2312 JC / 071 - 512 64 04

LEIDSE STRIPSHOP
Aalmarkt 4
2311 EC / 071 - 512 18 02

DE RAT
Voorstreek 83
8911 JL / 058 - 215 16 00

LEUVEN
HET BESLOTEN LAND
Parijsstraat 16
3000 / 016 - 22 58 40

GOBELIJN
Mechelsestraat 35
3000 / 016 - 23 55 86

MECHELEN
DE STRIPKEVER
Bruulcenter, Bruul 79
2800 / 015 - 21 76 05

MIDDELBURG
HET PERRON
Sint Janstraat 13
4331 KA / 0118 - 63 47 47

ROTTERDAM
DICK BOS
Junolaan 2
3054 PW / 010 - 461 31 47

DONNER BOEKEN
Lijnbaan 150
3012 ER / 010 - 413 20 70

OOSTENDE
DE STRIEP
Paulusstraat 42
8400 / 059 - 51 54 60

NOORD
Zaagmolendrift 35 t/m 41
3036 JX / 010 - 466 43 68

YENDOR
Korte Hoogstraat 16
3011 GL / 010 - 433 17 10

SCHIEDAM
't CENTRUM
Korte Singelstraat 20-a
3112 GB / 010 - 426 25 84

SINT TRUIDEN
DE GALLIËR
Beekstraat 46
3800 / 011 - 67 17 39

TILBURG
TOMMY
Nieuwlandstraat 14
5038 SN / 013 - 535 83 19

TORNHOUT
't STRIPJE
Oostendestraat 32
8820 / 050 - 21 71 82

TURNHOUT
TIST.JEN DOP
Paterstraat 96
2300 / 014 - 42 88 29

UTRECHT
PIET SNOT
Vismarkt 3
3511 KR / 030 - 231 84 72

VENLO
BOLSTER
Grote Kerkstraat 14
5911 CH / 077 - 354 40 69

WAREGEM
BLITZ
Stormastraat 147
8790 / 056 - 61 01 58

STRIP EN LEKTUURSHOP
Oude Gracht 194
3511 NR / 030 - 233 43 57

ZWOLLE
DE BOEKENHALTE
Assendorperstraat 103
8012 DH / 038 - 422 10 77

Tekenende keuzen

Jaarlijks verleent de Nederlandse Vereniging van Illustratoren mensen met bijzondere verdiensten op het gebied van illustreren het erelidmaatschap. Vorig jaar vielen Peter van Straaten en Jaap Vegter in de prijzen. Dit jaar wordt o.a. Hans Kresse postuum gelauwerd. Het is opvallend dat deze drie mensen ook in stripkringen hoge ogen gooien en roept weer de vraag op hoe dicht illustreren en striptekenen tegen elkaar aan liggen. De pure illustratie is altijd ondergeschikt aan de tekst, terwijl de zuivere strip een optimale wisselwerking tussen tekeningen en tekst is en soms zelfs zonder tekst kan. Toch is er een vrij groot grensgebied waarin de verschillen vervagen en is menig striptekenaar tevens een erdienstelijk illustrator, zoals uit bovenstaande rijtje prijswinnaars mag blijken, of uit het werk dat Maaike Hartjes en Inktvis Prutduktie voor ons blad maken. Het merkwaardige feit doet zich echter voor dat in interviews stripmakers zich veel vaker aan filmmakers schatplichtig achten dan aan illustratoren. Waarschijnlijk zal het de gemiddelde striplieffebber aan de reet geroest zijn waar precies de grens ligt tussen strip en illustratie, en gelijk heeft hij. De redacteuren van ZozoLala *willen zich echter beperken tot stripinformatie en komt daardoor bij tijd en wijle voor onverwachte keuzen te staan. Gelukkig zij niet alleen. De toekenning van de Stripschapprijs aan Jaap Vegter deed destijds onder de pure striplieffebbers veel stof opwaaien.*

de redactie

Redaktieadres ZozoLala: Postbus 344, 3720 AH, Bilthoven, Nederland

REDAKTIE: Paul van Gremberghen, Jef Nieuwenhuis, Hans van Soest, Karin van Wylick

LAY-OUT: Toon Dohmen, Gerard Zeegers

VASTE MEDEWERKERS: Peter Boel, Marq van Broekhoven, Anton Damen, Maaike Hartjes, Inktvis Prutduktie, Mike Marsfelder, Bert van der Meij, Bert Meppelink, Pieter van Oudheusden

OOK WERKTEN MEE: François Boucq, Xander Elink-Schuurman, Mark Horemans, Jeroen Mirck, Joost Pollmann

DRUK & AFWERKING: Drukkerij SSN (Nijmegen), Van den Burg Boekverzorging (Weurt)

BIJ DE VOORPLAAT: Een onthullend kijkje in het atelier van François Boucq.

ABONNEMENTEN ZIJN MOGELIJK voor één jaar (f 20,00 / BF 370) of voor twee jaar (f 33,00 / BF 600). Belgische CJP-houders betalen per jaar BF 320, of per twee jaar BF 500.

ABONNEMENTEN GAAN IN na storting van het totaalbedrag op Postbank giro 3253937 (NL) of Postgirorekening 000 - 1648405B4 (B) t.n.v. Stichting Zet.El te Tilburg o.v.v. je eigen adres en evt. je CJP-nummer.

COPYRIGHT 1997 bij Stichting Zet.El. Overname van artikelen, strips, of illustraties enkel in overleg met de uitgever.

OPLAGE: 7.000 exemplaren

ISSN: 1382 - 8630

Humor in de verzorgingsstaat

De bevrijdende lach van François Boucq

"Dag, François. Alles goed?" We horen het meer dan eens tijdens onze zoektocht naar een rustig café voor het interview. De hartelijk uitgestoken handen benadrukken hoezeer François Boucq is vergroeid met zijn geboortestad Lille.
In zijn werk is de veertiger aanmerkelijk minder honkvast. Boucq begon zijn loopbaan halverwege de jaren zeventig als maker van karikaturen en politieke cartoons, stapte over naar de humoristische strip en ontpopte zich en passent tot begenadigd realistisch stripmaker. Met de jaren maakte hij naam als de onbetwiste meester van het korte humoristische verhaal. Voor zijn realistische strips kon hij rekenen op gerenommeerde scenaristen als Charyn en Jodorowsky.
Nog steeds verrast de Fransman zijn publiek. Met de start van maar liefst twee nieuwe humoristische series binnen een jaar lijkt hij begonnen aan een tweede jeugd. Tijd voor een gesprek over de vitaliteit van een modern-primitieve verzekeringsagent en de botten van de dood.

Magere Hein en Lau-Tse in hun element

Onlangs verscheen met Moordende levenslust *het eerste deel van* De avonturen van Magere Hein en Lau-Tse. *Waarom bent u deze serie begonnen?*

"De mensen van het tijdschrift *(A Suivre)* vroegen me om een reeks humoristische verhalen in zwart-wit. Dat sprak me wel aan, omdat mijn andere werk in kleur en op groot formaat veel tijd vraagt. Nu kon ik in een sobere tekenstijl met penseel werken. Dat is de praktische reden.
De meer persoonlijke reden is dat Magere Hein al een rol speelde in de allereerste strips die ik maakte. Ik heb hem altijd in mijn achterhoofd gehouden om er ooit nog eens iets mee te doen. Het is een ontzettend rijk personage, dat veel mogelijkheden biedt."

Wat spreekt u er zo in aan?

"Vandaag de dag zien we de dood als iets abstracts. Het traditionele beeld van het skelet met de zeis is een beetje naar de achtergrond verdwenen. Dat is jammer, want door dat traditionele, allegorische beeld van de dood letterlijk te nemen, kun je de mensen erom laten lachen. De dood is zo'n alledaags en onvermijdelijk gegeven, dat hij stof biedt voor talloze humoristische verhalen. Eigenlijk heeft het me altijd verbaasd dat niemand eerder op het idee gekomen is Magere Hein als stripfiguur te gebruiken.
Meer in het algemeen spreekt het me aan wanneer een personage zo rijk is dat hij met je mee kan groeien. Bij Magere Hein is dat het geval. Er is duidelijk een symbiose tussen mijzelf en het personage. Ik kan met hem meegroeien en hij met mij. Om dezelfde reden spreekt Fré Vandermugge me aan. Die inspireert me ook. Bij hem ontdekte ik eveneens, dat de wereld waarvan hij deel uitmaakt veel groter is dan ik aanvankelijk dacht. Dat ik hem vaker kon gebruiken dan ik had verwacht. Het personage vraagt daar als het ware zelf om. Ik speel het spel alleen maar mee."

Wat bedoelt u daar precies mee? Waarom is Fré Vandermugge voor u ook zo'n rijk personage?

"Het is een personage dat erg van deze tijd is, erg twingsteeeuws. Hij gelooft in de realiteit van de twintigste eeuw en tegelijkertijd in een fantasiewereld. Op elk denkbaar moment van zijn leven kan die fantasie hem in het avontuur storten. En ik denk dat dat erg eigentijds is. Dat wil zeggen: we denken dat we in een voorspelbare, goed bekende werkelijkheid leven en plotsklaps dwingt iets totaal onvoorziens ons dingen te doen die we nog nooit gedaan hebben. Het is het best te vergelijken met het gevoel verliefd te worden. Verliefde mensen zijn ook bereid om alles wat ze hebben op het spel te zetten. Een

maar hun acties leiden tot niets.

"Wat ik van het absurde theater begrepen heb, is dat het systematisch probeert aan te tonen dat de wereld absurd is. Daar geloof ik niet in. Ik denk dat de wereld wel degelijk samenhang vertoont, maar dat die voor ons min of meer verborgen is. Hier achter mij staat bijvoorbeeld een soort aquarium. Als je er goed naar kijkt is het eigenlijk maar een gek ding. Het zijn alleen maar glasplaten. Van binnen is het donker, je ziet niet wat er in zit. Misschien is het wel een bepaald soort televisiescherm dat we nog nooit eerder hebben gezien. Zo kan deze hele omgeving erg bizar worden wanneer je er met andere ogen naar kijkt.

vreemd fenomeen. Fré Vandermugge maakt ongeveer hetzelfde mee, niet op amoureus gebied, maar op het gebied van het alledaagse.
Voor mij is Fré Vandermugge daarnaast een rijk personage, omdat ik mezelf in hem kan projecteren. Ik kan me inleven in zo'n klein, bangig type, dat zelf denkt een held te zijn."

Fré Vandermugge, de Bengaalse tijger...

"Precies. En dan is hij ook nog verzekeringsagent, dat wil zeggen iemand die probeert alle risico's van het leven uit te bannen. Dat proberen we tegenwoordig allemaal. Iedereen heeft een stapel verzekeringspolissen om zich tegen de risico's van het leven te beschermen. Het is absurd. Je kunt je hele leven zonder ongelukken doorlopen en dan ben je al die tijd voor niets verzekerd. Of je kunt een verzekering afsluiten en meteen sterven. Dan heb je er evenmin iets aan.
Fré Vandermugge staat dicht bij mijn leven en dat van iedereen. Hij maakt deel uit van de westerse samenleving, van de verzorgingsstaat. Hij staat tegenover de gorilla's in de jungle, die enorme risico's nemen zonder enige verzekering."

Vorig jaar verscheen De tanden van de haai, *het eerste deel van* De avonturen van Fré Vandermugge. *De strip werd door een criticus "het magnum opus van het volstrekte absurdisme" genoemd. Is dat een omschrijving waarin u zich kunt vinden?*

"Voor mij is het niet per se absurd. Het is geen volkomen losgeslagen album. *De tanden van de haai* kent wel degelijk een eigen logica, ook al ligt die niet erg voor de hand. Wanneer je een detective maakt, is die logica duidelijk: iemand wordt vermoord en iedereen gaat op zoek naar de dader. Bij *De tanden van de haai* is die logica minder conventioneel. Toch roept het verhaal vergelijkbare vragen op. Wat gebeurt er? Waarom? Hoe komt Fré Vandermugge terug in de realiteit waar hij vandaan komt?
Op zich vind ik het prima als mensen zeggen dat het een absurd verhaal is. Het hindert me niet. Maar ik probeer niet absurd te zijn enkel en alleen om het absurd zijn."

Toch doet De tanden van de haai *mij sterk denken aan het absurde theater van Eugène Ionesco. In zijn stuk* De kale zangeres *lopen de personages bijvoorbeeld net zo verloren rond als in* De tanden van de haai. *Ze zijn op zich wel herkenbaar als personages,* En toch bestaat hij, is het dezelfde wereld als toen we dit café binnenkwamen.
Je kunt de wereld op alle mogelijke manieren bekijken, maar al die verschillende zienswijzen vallen niet samen. Er is een soort status quo, een geheel van afspraken over de wereld dat ervoor zorgt dat we kunnen samenleven. Die status quo is geen krankzinnige wereld, maar een conventionele wereld. Het is een wereld die we zelf hebben gemaakt. In *De tanden van de haai* heb ik geprobeerd een andere wereld te scheppen, uitgaande van de dingen die we kennen. Voor mij is dat een soort mentale hygiëne."

Pardon?

"Ik denk dat het goed is om onze visie op de wereld tussen haakjes te kunnen zetten. Anders zouden we in een ideologische wereld blijven leven. Iets dat ons verrast en ons wereldbeeld doet kantelen, maakt ons ook vaak aan het lachen. Een verrassende definitie van iets alledaags is vaak humoristisch."

Hoe komt dat, denkt u?

"Doordat ons brein zoekt naar een afgerond wereldbeeld, een totaliteit. De wijze waarop wij functioneren neigt naar het totalitaire, belet ons verder te kijken dan ons eigen wereldbeeld. De rol van de kunstenaar is anderen te tonen, dat de wereld niet alleen is zoals zij die zien. Wat doet een kunstenaar anders, dan te zoeken voorbij de hem bekende vormen? Naar iets dat nog niet is opgenomen in de ideologische definitie van de wereld waarin iedereen leeft? Dat is wat Van Gogh, Rembrandt en anderen hebben gedaan. Zij hebben allen andere dingen laten zien dan de mensen kenden."

Waarom noemt u dat een vorm van hygiëne?

"Omdat we zo de ideologie van ons afspoelen. Op die manier voorkomen we dat we onszelf tevreden stellen met conventionele ideeën. De zoektocht naar andere zienswijzen hoedt ons voor het totalitarisme. En ik denk dat dat een vorm van mentale of zelfs existentiële gezondheid is, waar we altijd naar moeten streven. Als de rol van de kunstenaar bestaat, dan ligt die in zijn bijdrage aan de gezondheid van een samenleving. Een totalitaire samenleving heeft ook geen kunstenaars.

Blueberry 1900

"De Franse stripinformatiebladen zijn veel te gretig," antwoordt Boucq geamuseerd op de vraag hoe het werk aan Blueberry 1900 *vordert. Het nieuws dat Boucq op scenario van Giraud Blueberry als vijftiger met het moderne Amerika zou confronteren, blijkt zichzelf voorbij te zijn gesneld. Beide stripmakers hebben er wel degelijk samen over gesproken, maar er staat nog niets op papier. Volgens Boucq is Giraud bang dat het verhaal te psychedelisch wordt. Wat inderdaad niet geheel denkbeeldig mag heten, aangezien Blueberry de in narcotisch opzicht ruimdenkende Hopi-indianen zou aandoen.*
Los van het scenario zijn er ook nog de erven-Charlier, die Boucq toestemming moeten geven om de legendarische westernheld smoel te mogen geven. De erven schijnen niet bekend te zijn met Boucqs realistische werk voor De vrouw van de tovenaar, Duivelsmond *en* Maankop *en willen van tevoren weten aan wie ze hun erfgoed toevertrouwen. Dus moet Boucq eerst enkele proefplaten maken alvorens Blueberry in het nieuwe millennium rond te mogen laten lopen. "Die proefplaten kunnen nog wel even op zich laten wachten," zegt Boucq. "Momenteel heb ik het erg druk. Ik moet nog aan deel drie van* Maankop *werken. Ook ga ik een boek van Jodorowsky illustreren. Daarnaast wil ik verder met Fré Vandermugge en Magere Hein en liggen er nog twee andere projecten, waar ik verder nog niks over wil zeggen. Tussendoor houd ik wel tijd vrij voor* Blueberry 1900, *maar als het niet door mocht gaan, zit ik absoluut niet om werk verlegen." Boucq ontkent dat* Blueberry 1900 *hem louter uit nostalgie aanspreekt. "Het is helemaal geen nostalgie voor mij. Het is eerder dat ik het landschap van Arizona geweldig vind. Daar hebben Giraud en ik het ooit over gehad en toen zei hij tegen mij: 'Als je Arizona wilt tekenen, heb ik nog wel een opzet voor een nieuwe* Blueberry *liggen.' Zo is het begonnen. Nostalgie heeft er niets mee te maken, want het is Girauds personage en niet het mijne. Giraud heeft Blueberry nooit als oude man getekend en dat biedt de mogelijkheid er een ander personage van te maken. Dat maakt het interessant."*

Tenminste, geen kunstenaars in de ware zin van het woord, mensen die zich buiten de ideologie bewegen."

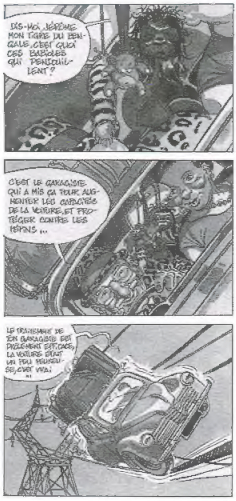
DIS-MOI, MONSIEUR, MON FILS, DU BENGALE, C'EST QUOI CES BAGUES QUI PENDILLENT ?
C'EST LE GARAGISME QUI A MIS CA POUR AVERTIR LES CLIENTS DE LA VENUE ET PROTÉGER CONTRE LES ESPRITS !!!
LE GARAGISME DE SON BAGUES EST PEUT-ÊTRE EFFICACE, LA VOILÀ QUI UN PEU TROP FACILEMENT VOLE !!!

U heeft ruim twintig jaar van uw leven gebruikt om mensen aan het lachen te maken. Hoe kijkt u na al die tijd tegen de lach als verschijnsel aan?

"Lachen is een kortstondig contact met het absolute. Contact met het absolute, omdat het de kleine wereld waarin we leven relativeert. Op het moment dat we beginnen te lachen, worden we ons bewust van de absurditeit van het geloof in die wereld, van de relativiteit van ons wereldbeeld. Ik geloof dat mensen tegelijkertijd lachen om zichzelf, om de wereld waarin ze zijn geboren en om de ander als een weerspiegeling van zichzelf in een absurde situatie. Lachen is een filosofisch trekje, een alledaags middel om je te vernieuwen en je te verbinden met een metafysische dimensie. Uiteindelijk is het natuurlijk slechts een tijdelijk middel."

Waar moet u zelf om lachen?

"Als ik in de val loop. Wanneer me iets overkomt wat ik helemaal niet had verwacht. Lachen is dan de enige uitweg. Vroeger kon ik erg lachen om de films van de Marx Brothers. Nu ken ik die allemaal en geef ik de voorkeur aan Mister Bean en Monthy Python. Vooral Monthy Python heeft verrassende grappen, dingen die je niet verwacht, die je uit het veld slaan."

In uw werk schept u niet alleen bizarre, lachwekkende beelden, maar maakt u ook dankbaar gebruik van de tekst om humoristische effecten te bereiken. De kaderteksten aan het begin van De tanden van de haai *zijn bijvoorbeeld heerlijk grotesk.*

"Ik besteed veel tijd aan mijn teksten. Soms zelfs meer tijd dan aan mijn tekeningen. Het is een van de moeilijkste dingen bij het maken van strips. Er zijn maar weinig goede schrijvers in de stripwereld."

Aan wie denkt u bijvoorbeeld?

"Greg bijvoorbeeld, met *Olivier Blunder*. Of op een ander vlak Giardino. Milton Caniff maakte ook goede teksten. Hij had een erg goed gevoel voor de personages en hun onderlinge verhoudingen."

Wat is het probleem met het schrijven van teksten voor strips?

"Het probleem is de personages samenhang te geven krijgen door middel van teksten. Om erin te slagen de personages zozeer een eigen karakter te geven dat je ze bij wijze van spreken aan hun teksten alleen al kunt herkennen.

De Vandermuggetjes op vakantie. Fragment uit het nieuwe lange Vandermugge-verhaal.

De kunst van de karikatuur

Neuzen als aardappelen, kinnen als centenbakken, wratten zo groot als tomaten. De genadeloze karikatuur is een van de pijlers onder Boucqs humoristische werk. Zodra het onderwerp ter sprake komt, pakt Boucq zijn tekenpen uit zijn binnenzak en steekt hij gretig van wal. Een mini-college over de schijn en werkelijkheid van het portret in het kwadraat volgt.

"Net als de strip is de karikatuur een ondergewaardeerde vorm van expressie. Terwijl het een kunst op zich is. Het gaat erom zodanig te overdrijven dat de afbeelding meer is dan het afgebeelde en er tegelijk toch op lijkt. Je kunt je afvragen waar het individu blijft in een karikatuur. Een portret kan erg goed lijken op de geportretteerde, maar een karikatuur kan weer meer lijken dan een portret. Waarin zit dan de overeenkomst? In de neus en de grote oren? Of ligt het ergens anders?

Kijk, een portret ziet er ongeveer zo uit (afbeelding 1). En een karikatuur bijvoorbeeld zo (afbeelding 2). De afgebeelde persoon blijft dezelfde. Hij wordt alleen niet op dezelfde manier gepresenteerd. Zit de gelijkenis met de persoon in de grote neus? Nee, want die kun je veranderen, vervormen. Zit de gelijkenis in de ogen? Nee, want die kun je vervormen. Zit de gelijkenis in de mond? Nee, want ook die kun je vervormen, tot het maximum vergroten. Waarin zit hem dan de gelijkenis? Nergens in. Hij zit in iets wat je niet kunt uitleggen. Het lijkt erop dat een individu, zijn individualiteit, niet te representeren is. Je

afbeelding 1

afbeelding 2

afbeelding 3

kunt verschillende vormen gebruiken om hem weer te geven, maar wat je precies moet representeren om de gelijkenis te krijgen, is onmogelijk te ontleden. Het is de manier waarop je de vormen onderling combineert, die de gelijkenis oproept. Niet de vervormde elementen op zichzelf. Dat heeft gevolgen voor mijn visie op het tekenen. Dat wil zeggen, in de tekening is het niet enkel de vorm die vertaalt wat je hebt gezien. Het is de intentie waarmee je die vorm weergeeft door verschillende vormen te gebruiken, die het geheel doet leven. Als je bij een karikatuur de neus, de ogen en de mond van het personage enorm overdrijft (afbeelding 3) heb je nog niet meteen de gelijkenis te pakken. Het gaat erom de juiste onderlinge verhoudingen te vinden. En die onderlinge verhoudingen druk je niet uit in vormen. Die liggen daarachter, op een meer spiritueel vlak, op het vlak van de intuïtie."

Tegelijkertijd moeten die teksten ook passen in het verloop van het ene plaatje na het andere. Ze moeten de illusie geven dat het verhaal doorloopt: de een zegt iets, de ander antwoordt, en krijgt daar weer een antwoord op. Bij elk personage moet de strategie duidelijk zijn. Het lijkt een beetje op een duel. Je moet met de woorden de confrontatie en de krachtsverhoudingen tussen de personages aangeven. Dat betekent dat je erg duidelijk moet zijn in je voorstelling van hen. Dat is moeilijk. Bij veel striptekenaars zie je dat ze hun personages te veel door middel van hun uiterlijk definiëren. Scenaristen hebben daarentegen juist de neiging te veel aandacht aan de teksten te besteden en de beelden onvoldoende voor zichzelf te laten spreken. Het gaat erom de juiste middenweg te vinden."

Als ik u zo hoor praten over uw teksten, over humor en uw nieuwe personages, valt mij op hoe bedachtzaam u bent. Uw werkwijze lijkt zo gecontroleerd, dat het moeilijk te geloven is dat ik tegenover de man zit die ter afsluiting van zijn bundel Het vernuft van de grijze massa *de verzamelde kunstcritici letterlijk in hun eigen troebele theoretische brij laat gaarkoken.*

"In mijn ogen is het theoretiseren een opstapje naar de ideologie, waar ik het straks over had. Ik werk dan ook helemaal niet vanuit vooropgezette ideeën. Een grap verzin ik niet op basis van een theorie over humor. Dat gaat juist heel spontaan. Het theoretiseren komt pas als het werk af is, wanneer ik er met anderen over praat, zoals nu. De theorie komt pas na het experiment.

De tanden van de haai is bijvoorbeeld ontstaan vanuit het idee van die haai die langs de muren van een appartement cirkelt. Het lukte me niet om dat in een kort verhaal op te nemen. Ik kreeg het gewoon niet verteld in twintig pagina's. Toen heb ik gezegd, ik begin er gewoon aan en zie wel hoeveel pagina's het worden. Het verhaal volgde als het ware zijn eigen ritme. Het was bijna een natuurlijk gegeven.

Tekenen is ook in de eerste plaats experimenteren. Het is een experiment met het begrip dat je van de dingen hebt. Als ik bijvoorbeeld een stoel wil tekenen, moet ik die al tekenend uitvinden. Als ik hem niet teken, zal ik nooit weten hoe hij eruit ziet. Het tekenen heeft een experimentele waarde voor de formele kant van een ding, direct, zonder enige tussenkomst, zelfs niet mentaal. Het mentale is zelfs een belemmering bij de verwezenlijking van de tekening. Je kunt niet een ding mentaal analyseren en het tegelijkertijd tekenen. Je moet het mentale terzijde schuiven en vertrouwen op je intuïtie. Dan komt vanzelf het moment waarop je zegt: ja, zo is het goed."

Toon Dohmen

Van De avonturen van Fré Vandermugge staan twee nieuwe delen op stapel. Allereerst een bundel met korte verhalen en tevens een lang verhaal, waarin Fré Vandermugge met zijn gezin tijdens de vakantie verzeild raakt op een hoogspanningskabel te Arizona (zie kader Blueberry 1900). Het lot van de haai is onbekend.

... DEZE PICTURALE METHODE LIJKT WEL EEN PARADIGMA. HET IS DE NAÏEVE ONTLUIKING VAN EEN EMPIRISCHE TRANSCRIPTIE VAN DE SONORE VIBRATIE NAAR EEN PICTURO-SENSORIËLE VIBRATIE: DE FONIE GAAT OVER IN DE CHROMIE.
MAAR NU EEN SEMIOLOGISCHE ANALYSE.
IK ZOU ZELFS DURVEN SPREKEN VAN POLY-PICTURO-FONIE.
HET IS HET INSTINCTIEVE WERK VAN EEN HANDSCHRIFT DAT NOG NIET BEZOEDELD IS DOOR EEN IMPERIALISTISCH EGO!
IK MOET DE CONCEPTEN NIET TE VEEL VERMENGEN.

Pruttelende critici in Het vernuft van de grijze massa

(advertentie)

Batteries never included.

Some things will never change. **Magic: The Gathering**® has always been the hand-held game that challenges your wits, not your reflexes. *Fifth Edition*™ continues the tradition of **Magic** excellence with strong, more balanced decks for improved sealed-deck play, over 200 cards featuring new art, plus powerful reprints that put a charge into your game.

Magic: The Gathering: a game of strategy and imagination.

MAGIC The Gathering® FIFTH EDITION™

Wizards OF THE COAST **Wizards of the Coast Customer Service: +32 14 44 30 44 • www.wizards.be**

Magic: The Gathering, WIZARDS OF THE COAST, *Fifth Edition*, the tap symbol (↷), and mana symbols (● ▲ ■ ● ●) are trademarks of Wizards of the Coast, Inc.
Illustrations by Adrian Smith, Roger Raupp, and Dan Frazier. ©1996 Wizards of the Coast, Inc. All rights reserved.

Algerije door de ogen van Jacques Ferrandez

De Oriëntaalse dagboeken

Met Oriëntaals dagboek *start Jacques Ferrandez in 1987 een kleurrijk en persoonlijk getint levenswerk over zijn geboorteland Algerije. In totaal voltooide de Fransman vijf "dagboeken" over de verschillende perioden uit de Algerijnse geschiedenis. Van deze* Carnets d'Orient *kwamen in ons land drie albums uit:* Oriëntaals dagboek, Het jaar van het bloed *en* De zonen van het zuiden. *De strips waren geen bestsellers. Van* Oriëntaals dagboek *(1987) werden 2.200 exemplaren verkocht,* Het jaar van het bloed *(1989) ging 1.800 maal over de toonbank en* De zonen van het zuiden *(1992) sloot de rij met 1.200 verkochte albums. Wegens deze tegenvallende verkoopcijfers brengt uitgeverij Casterman de overige twee voltooide verhalen niet in het Nederlands uit. Het gaat om* Le centenaire *en* Le cimetière des princesses. *Ze verschenen in 1994 en 1995 op de Franse markt. Het is bijzonder spijtig dat we deze laatste twee fraaie episoden in de Nederlandse taal moeten missen - zeker als je bekijkt wat Casterman soms wèl het vertalen waard acht. Feit is dat Ferrandez' serie abrupt is afgebroken. Zo valt een interessant geheel volkomen in duigen. Om toch een beeld te krijgen van de eenheid die de vijf delen vormen, ontrafelen we ze chronologisch. Álle delen, wel te verstaan.*

Achter ieder artistiek levenswerk schuilt een hartstocht. Dat geldt ook voor het meesterwerk van de Fransman Jacques Ferrandez. Uit zijn oriëntaalse dagboeken spreekt een grote betrokkenheid bij het onderwerp. De passie van Ferrandez lijkt deels ingegeven door het feit dat hij in Algerije geboren is. Op 12 december 1955 ziet hij het levenslicht in wat dan nog een kolonie van Frankrijk is. Hoewel hij al na een paar maanden met zijn ouders verhuist naar Nice, blijft zijn oorsprong hem fascineren. De verhalen die zijn opa hem vertelt over "het oude Algerije" zetten Ferrandez, die vanaf 1977 zijn brood verdient als striptekenaar, aan tot het maken van *Oriëntaals dagboek*. Daarna gaat het balletje rollen en volgen nog vier andere verhalen. Het zijn echte solo-produkten: behalve het scenario en de tekeningen verzorgt de auteur ook de inkleuring. Aanvankelijk ziet het er niet naar uit dat Ferrandez dergelijke historische strips over Algerije zal maken. Hij start zijn carrière als tekenaar van misdaadverhalen, geschreven door Rodolphe. Weliswaar bespreekt Ferrandez de scenario's met zijn collega, maar een schrijver is hij op dat moment zeker nog niet. Het duo debuteert met het album *De man met de klauw*. Deze in Parijs gesitueerde feuilleton-thriller is alleraardigst vakwerk, maar doet helaas teveel denken aan *Isabelle Avondrood* van Jacques Tardi. Het vervolg heet *De meester van de nacht* en is een slap aftreksel van het eerste album. Meerdere gemeenschappelijke albums volgen.

De openingsplaat van Het jaar van het bloed: Amélie voor het schilderij van Joseph Constant

Begin jaren tachtig oogst Ferrandez lof met zijn zelfgeschreven plattelandsverhalen *Achterland* en het niet in het Nederlands vertaalde *Nouvelles du pays*. Als scenarist blijkt hij een nauwlettend observator te zijn, die zijn verhalen een heel persoonlijke dimensie geeft. *Achterland* is een ode aan de charmante eenvoud van het leven van alledag in de Franse provincie. Ferrandez plaatst de gewone man op de voorgrond en toont zich een eerlijk en oprecht stripmaker. Over *Achterland* heeft hij eens opgemerkt: "Ik wilde een andere strip maken dan de gebruikelijke actie- en suspenseverhalen. Een verhaal zonder stereotypen als goeden en slechten en die nuance heb ik ook proberen uit te drukken in de kleuren van het album: geen zwart-wit, maar zachte tinten in aquarel." Deze aanpak keert terug in Ferrandez' Algerijnse verhalen, zoals hieronder zal blijken.

Oriëntaals dagboek (1987)

Dit eerste verhaal is meteen het meest exotische. Het lukt Ferrandez om de sfeer op te roepen die zo kenmerkend is voor de sprookjes van duizend-en-één-nachten. Het is 24 mei 1836. De Franse kunstschilder Joseph Constant arriveert in Algiers. Hij wil in Algerije de Oriëntaalse sfeer proeven, om die te vertalen naar zijn schilderwerk. Uit één van zijn eerste dagboekaantekeningen maken we op dat het land hem al meteen overdondert: "In het echt voor je zien wat tot dan toe slechts operakostuums en boekillustraties waren, is een van de levendigste indrukken die je op reis kunt opdoen." Joseph trekt

in bij zijn vriend Mario Puzzo, een Italiaanse collega-schilder. Levensgenieter Mario heeft zich definitief in Algerije gevestigd en overgegeven aan de Oriëntaalse leefgewoontes. Joseph heeft bij hun eerste ontmoeting moeite om zijn veranderde vriend te herkennen.

We volgen Josephs belevenissen in Algerije aan de hand van zijn dagboeken, waarin hij schriftelijke impressies en schetsen opneemt, die door Ferrandez in de strip worden overgenomen. De vervlechting van de dagboekpagina's en het door Ferrandez vertelde stripverhaal geven *Oriëntaals dagboek* iets authentieks. We leren Joseph kennen als een impulsieve en enigszins onzekere jonge schilder, die in het begin niet goed weet wat hij te zoeken heeft in Algerije. De taal kent hij niet en het volk vindt hij wreed en barbaars.

Alles verandert wanneer hij een blik mag werpen in een harem. Joseph wordt verliefd op een meisje dat hij daar ziet en slaagt erin om via een oude dienstmeid een nachtelijke afspraak te maken. Het meisje, Djemilah, spreekt geen woord Frans. De dienstmeid Aïcha speelt voor tolk. Joseph is na deze ontmoeting tot over zijn oren verliefd en stelt zijn plan bij: hij blijft langer in Algerije en leert Arabisch. Na een half jaar van stiekeme afspraken is Djemilah plotseling verdwenen. Joseph hoort van Aïcha dat de eigenaar van de harem, havenmeester Omar Ben Kada, iets van de relatie met de schilder vermoedde en Djemilah vervolgens naar zijn huis in Constantine heeft gestuurd. Het toeval wil dat Joseph is gevraagd om een militaire campagne richting deze stad te vergezellen als tolk annex "frontschilder."

Ferrandez grijpt dit deel van het verhaal aan om een kritisch beeld te schetsen van het beroerde leven van de Franse soldaten. Ze zijn volstrekt niet opgewassen tegen de temperatuurschommelingen in de Oriënt en al helemaal niet tegen het fanatisme waarmee de autochtonen hun grond verdedigen.

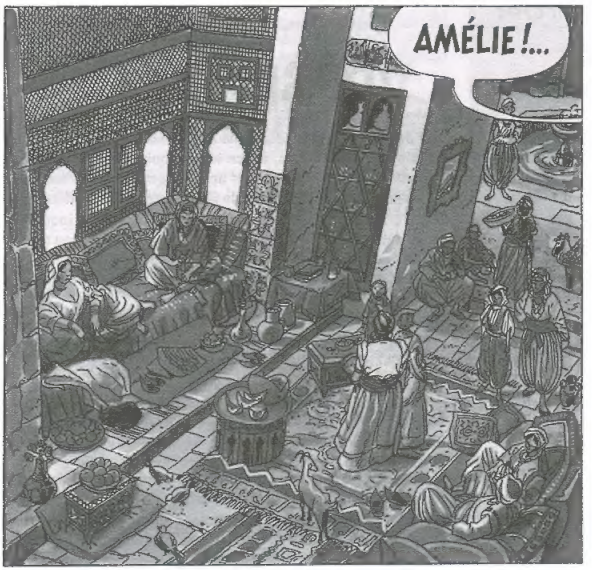

Na zijn terugkeer uit Constantine zoekt Joseph Omar Ben Kada op. Hij vraagt diens toestemming om met Djemilah te trouwen. De havenmeester steekt een tirade af tegen de Franse ongelovigen ("De pest verstikke jullie") en deelt terloops mee dat Djemilah met een Couloughi gaat trouwen. Joseph is erg aangeslagen door deze mededeling.

Intussen heeft emir Abd-el-Kader tijdelijk vrede gesloten met de Fransen om ten strijde te trekken tegen enkele stammen die rebelleren tegen zijn regime. Joseph biedt de emir zijn diensten aan als tolk en hoopt zo Djemilah te kunnen redden. Bovendien probeert hij Abd el-Kader ervan te overtuigen dat het een ongunstig plan is om na de rebellen ook de Fransen aan te vallen. Een werkelijke vrede tussen alle partijen zou het beste resultaat zijn. Joseph (Youssef) vecht aan de zijde van de troepen van Abd el-Kader. Het beleg tegen de stad Aïm Mahdi is weinig succesvol. Aan de rand van het kamp loopt Joseph plotseling Aïcha tegen het lijf. Zij vertelt dat Djemilah zich in de belegerde stad bevindt. Ze is echter ziek

Centrale relaties in de oriëntaalse dagboeken

Joseph Constant — schilder, arriveert in 1836 in Algerije
— **Djemilah** — lid harem van Omar Ben Kada, grote liefde van Constant

Victor Barthélémy — Franse soldaat, neemt deel aan communeopstand, daarna boer in Kabylië
— **Amélie** — Franse dienstmeid, staat model voor Djemilah op schilderij Constant, later boerin in Kabylië en ontvoerd door Algerijnen

Jules — stationschef te Figuig, later overgeplaatst naar Mascara
— **echtgenote** — lijkt uiterlijk op Amélie

Estelle — minnares Paul
— **Paul** — vader van Octave en Marianne, journalist, lid Zoeaven-regiment, uiteindelijk spoorloos na schipbreuk
— **Noëmie** — geliefde van Paul voordat hij naar het front in Europa vertrekt, later echtgenote van Casimir
— **Casimir** — oudere broer van Paul, vermeende vader van Octave, lid Zoeaven-regiment, later wijnboer, gaat uiteindelijk failliet

Marianne — dochter van Paul
— **Sauveur** — Mariannes geliefde

Octave — buitenechtelijke zoon, lijkt uiterlijk op Paul

Ex libris geïnspireerd op de oriëntaalse dagboeken

van verdriet om het verlies van Joseph. De schilder wil haar die nacht bezoeken, maar wordt aan de stadspoort door Aïcha ingelicht: Djemilah is overleden. "Ik heb haar gezegd dat je nog steeds van haar hield en dat je hier was. Ze is blij heengegaan. Nu stroomt onder haar voeten het water van de Tuin der Lusten."
Joseph is gek van verdriet en verlaat de volgende ochtend het kamp van de emir. Op de valreep neemt Abd el-Kader Josephs raad alsnog ter harte. Hij gaat met de rebellen onderhandelen. Wanneer Joseph de emir later wil bezoeken, wordt hij gevangen genomen. De Arabieren zijn opnieuw in oorlog met de Fransen. In de gevangenis voert Ferrandez een jood ten tonele en laat op die manier de problematiek zien van dit volk, dat overal buiten valt. Dit soort intermezzi maakt van *Oriëntaals dagboek* een geëngageerd boek.
Joseph ontsnapt met hulp van Mario. Tegen hem zegt hij: "De weg die ik heb afgelegd, heeft me veranderd. Ik weet nog niet of de lessen van het noodlot me beter of slechter hebben gemaakt." Het tweetal arriveert in een Frans militair kamp en is getuige van een vergeldingsactie van soldaten. Joseph herkent Djemilah in een jong Algerijns meisje dat verkracht wordt. In paniek brengt hij de Franse verkrachters om het leven. Mario raadt hem aan terug te keren naar Frankrijk.
Joseph vertrekt uit de haven van Algiers terwijl horden Europese immigranten voet aan wal zetten. Joseph hoopt er in te slagen op het doek weer te geven wat hem van dit land deed houden. Mario gelooft niet dat dat mogelijk is: "De schilderkunst schiet te kort als je de mystiek, de charmes en de beloften van dit land wilt overbrengen."
Uit de slotpagina's van *Oriëntaals dagboek* blijkt overduidelijk, dat Joseph Constant er wel degelijk in slaagt zijn liefde voor Algerije in schilderijen te vatten. Het is de vertaling van Ferrandez' eigen passie voor de voormalige Franse kolonie. Moeiteloos sleurt hij de lezer mee in een gevoelige schets van Algerije. Dat dit soms ten koste gaat van het verhaal an sich, waarbij de auteur soms hele scènes en periodes afdoet in een korte dagboeknotitie, is te verwaarlozen. Het is het gevoel dat telt in dit album. Mooi en treffend zijn de afsluitende woorden van Joseph anno 1846, terwijl hij in zijn Parijse atelier wegzweeft op een walm van opium: "Sinds mijn belevenissen in Algerije heb ik onafgebroken de geheimen en de charmes van de Oriënt geschilderd. De Oriënt is een vrouw die zich nu eens aan je geeft en je dan weer afwijst. De Oriënt is een vrouw die wij willen nemen en bezitten, desnoods met geweld. De Oriënt is een vrouw die ons altijd zal ontsnappen."

Het jaar van het bloed (1989)

Na het indringende *Oriëntaals dagboek* is *Het jaar van het bloed* een teleurstelling. Het is grafisch slordig en leunt tezeer op historische feiten. Daar komt bij dat de hoofdfiguur, Victor Barthélémy, nauwelijks uit de verf komt. Toch bevat dit album genoeg interessante uitgangspunten voor het vervolg. De openingspagina legt een directe link met *Oriëntaals dagboek:* dienstmeid Amélie staart naar een schilderij van Joseph Constant, waarop de harem van havenmeester Omar Ben Kada te zien is. Centraal staat Djemilah, voor wie Amélie ooit model stond. Tegen haar latere vriend Victor zegt Amélie: "Daar zou ik willen wonen... in zo'n land, op zo'n plek. Ik loop nooit langs dit doek zonder ernaar te kijken."
Het is inmiddels 1870. Op 4 september verslaan de Pruisen het Franse leger bij Sedan. De Parijse bevolking neemt het recht in eigen hand en onttroont, nog voor de Duitsers dit kunnen doen, keizer Napoleon III. Eind januari 1871 veroveren de Duitse troepen Parijs en roepen verkiezingen uit, teneinde een vredesverdrag te kunnen tekenen. De monarchisten winnen de verkiezingen en stemmen slaafs in met de zware Duitse vredesvoorwaarden. De bevolking van Parijs pikt dit niet en keert zich daarmee tegen haar regering. Dit veroorzaakt de zogenaamde Commune-opstand, waarbij het Franse leger de opdracht krijgt het vuur te openen op de Parijse opstandelingen, de Communards.
Soldaat Victor weigert te schieten en sluit zich net als veel van zijn collega's aan bij de Communards. De opstand wordt bloedig de kop ingedrukt. Victor kan onderduiken dankzij zijn vroegere kapitein Broussaud, een overheidsgetrouwe officier die niettemin begrip heeft voor de opstandelingen. Broussaud gaat terug naar zijn garnizoen in Algerije en adviseert Victor om zich daar als kolonist te vestigen. "Hier kun je toch geen kant meer op. Algerije is een nieuw land. Je kunt er een nieuw leven beginnen zonder dat iemand naar je verleden vraagt."
Victor schrijft Amélie een brief en samen vergezellen ze Broussaud naar hun beloofde land. In dit eerste hoofdstuk laat Ferrandez zien een vakkundig scenarist te zijn. Middels flashbacks flitsen we heen en weer in de tijd. Het verloopt erg springerig, maar zorgt er toch voor dat de berg historische informatie waarmee het boek opent, te verteren is. Na verloop van tijd blijkt echter, dat Ferrandez de lezer overvoert met geschiedkundige gegevens. Voor de Fransen is veel van de materie ongetwijfeld gemeengoed, maar in Nederland zijn wij nauwelijks ingevoerd in de geschiedenis van Algerije. De politiek-historische verwarring die de argeloze lezer overvalt, speelt ook Victor parten bij zijn eerste kennismaking met Algerije. Hoe moet hij de verhoudingen tussen de Arabieren en de Franse kolonisten zien?
Het leven in de kolonie is zwaar en eenzijdig. Victor en Amélie krijgen een stuk grond toegewezen in de onrustige streek Kabylië en werken aanvankelijk goed samen met de Arabieren. Tot op een dag de zoon van de caïd de wapens opneemt.
Terwijl Victor op het land houtskool bijeenschraapt, wordt de boerderij waar Amélie als wasvrouw werkt overvallen door de opstandelingen. Ze wordt ontvoerd.
De Kabylen belegeren het dorp waar de kolonisten zich met kapitein Broussaud hebben teruggetrokken. Ferrandez gebruikt deze crisissituatie om de frustratie van de verschanste Westerlingen in beeld te brengen: men wilde de oorlog in Europa ontvluchten en een nieuw leven opbouwen. In Algerije vinden de kolonisten andermaal oorlog in plaats van levensgeluk.
Uiteindelijk wordt het dorp door het Franse leger ontzet. In tegenstelling tot hun meeste lotgenoten besluiten Améli en Victor in de kolonie te blijven.
Ze weten een gezonde onderneming op te bouwen, die floreert

dankzij de arbeid van Kabylische knechten. In juni 1872 krijgt Victor een contract aangeboden, dat hem eigenaar maakt van geconfisqueerde grond in de Kabylen. Het is cynisch: Victor laat Arabieren voor zich werken op de grond die ooit van hen was. Op een nacht sticht een werknemer brand in de schuur waar Victors oogst van een heel jaar ligt opgeslagen. Kapitein Broussaud, die te gast is, merkt bitter op als hij de - doodgeschoten - brandstichter ziet: "Hij was een van de broers van de caïd. Vroeger was al dit land van hem. De oogst binnenhalen voor een ander, dat brak hem op."
Victor is radeloos. Hij begrijpt niets van deze impulsieve daad. Verward wappert hij naar zijn werknemers met het contract. "Nu is alles hier van mij! Het staat hier! Kijk maar!" De vijandige blik van de Kabylische landarbeiders spreekt boekdelen.
Ferrandez laat met deze slotscène de naïeve Victor als een baksteen vallen. Het geweten in *Het jaar van het bloed* schuilt bij kapitein Broussaud. Na de opheffing van de Bureaux Arabes heeft hij overplaatsing naar het zuiden aangevraagd en gekregen. Het leger gaat er putten graven voor de volken in de woestijndorpen. "Zo heb ik het gevoel dat ik mijn opdracht trouw blijf." Broussauds betrokkenheid met het Algerijnse volk is de vertaling van Ferrandez' eigen respect voor de oorspronkelijke bewoners van zijn geboorteland. Broussaud is de werkelijke hoofdpersoon. Het mag dan ook niet toevallig heten dat de auteur de Franse officier op diens reis naar het zuiden begeleidt en er zijn derde *Carnet d'Orient* stationeert.

De zonen van het zuiden (1992)

"Alles wat ontstaat uit het uiterst opmerkzame en artistieke potlood van Ferrandez is waar. Zelfs meer dan waar. Ferrandez is een tovenaar. Door hem wordt Algerije meer dan gewoon, buitengewoon, subliem gewoon." Gek genoeg raakt de hoogdravende introductie van Jules Roy op *De zonen van het zuiden* de juiste snaar. In dit album slaagt Ferrandez er namelijk in om de betovering van het Algerije van begin deze eeuw tastbaar weer te geven. Dat is knap, want de periode is geschiedkundig gezien niet zo boeiend. In *De zonen van het zuiden* roept hij een sterk beeld op van een voor velen onbekende wereld.
om de Arabieren die hen op de markt omringen met een zweepje van zich af te slaan. Wanneer Pauls vader dit uiteindelijk met enige schroom doet, slaat hij nota bene de pasja voor diens hoofd.
Dit incident blijkt de basis voor een hartelijke vriendschap. Met Courteuil heeft de pasja duidelijk geen goede band. "De commandant denkt dat hij mijn vriend is, maar een militair blijft een militair. In mijn gezicht vleit hij me, zoals je zag, maar achter mijn rug noemt hij me een vuile Arabier. Veel Fransen zijn zo." De pasja noemt één man die duidelijk anders is: kapitein Broussaud. Onmiddellijk wordt de historische link met het vorige album duidelijk.
Paul trekt veel op met zijn oudere broer Casimir, die met Pauls geld op de Arabische markt handelt, waar blanke jongetjes eigenlijk niet behoren te komen. Uit alles blijkt dat er sprake is van rassenscheiding in het Algerije van begin deze eeuw. Zo adviseert Courteuil Jules om er bij de pasja niet op aan te dringen diens kinderen naar school te sturen. Sommige van zijn uitspraken zijn ronduit racistisch: "Het is bekend (en bewezen) dat Arabieren niet op te voeden zijn. Hun geestelijke ontwikkeling houdt op in de puberteit. (...) Zoek geen toenadering. Ze moeten hun plaats weten, anders krijgen we ze er nooit onder."
Uit het verloop van het verhaal blijkt dat Jules één van de weinige westerlingen is die zijn Arabische medemens respecteert. Hij vraagt de pasja of diens oudste zoon Béchir zijn kinderen wil begeleiden naar school.
Dit valt volstrekt verkeerd bij Courteuil. Hij dreigt Jules uit diens post als stationschef te ontzetten en slaagt daar inderdaad in. Jules wordt overgeplaatst naar het goederenstation in Mascara. Het is een verkapte strafmaatregel, waar Jules bitter in berust.
Paul gaat daar naar een gemengde basisschool, waar hij opnieuw in de klas komt bij Jacob, een joodse jongen die hij kent uit Beni-Ounif. Paul werkt hard en slaagt voor zijn examen, maar blijkt op de middelbare school weinig te zoeken te hebben. Inmiddels is hij uitgegroeid tot puber en wordt, samen met Jacob, gekeurd voor dienst. In augustus 1914 vindt omwille van de Eerste Wereldoorlog een algemene mobilisatie plaats van alle Fransen in Algerije. Paul, Jacob en Casimir zijn

Joseph schildert Amélie (Het jaar van het bloed)

De exotische aquarelschetsen voorin het album verwijzen naar het verhaal zelf. Deze minuscule schilderijtjes maken deel uit van het verhaal, net zoals in *Oriëntaals dagboek* de dagboekschetsen zich vermengen met de officiële verhaallijn Deze speelse wisselwerking functioneert uitstekend en draagt bij aan de weergave van de Oriëntaalse betovering.
De figuur van Paul is geënt op de grootvader van de auteur. Het verhaal start in 1904 te Beni-Ounif, een gehucht bij de Marokkaanse grens. Pauls vader Jules is er stationschef. Op een dag vergezelt hij - met zijn achtjarige zoontje - commandant Courteuil naar het nabijgelegen dorp Figuig. Daar stelt de achterbakse officier de stationschef voor aan de pasja van het gebied De ontmoeting is opvallend: Courteuil adviseert Jules erbij als leden van het eerste Zoeavenregiment, maar ook Béchir, de zoon van de pasja van Figuig. Een officier spreekt hen op hun trots aan: "U allen die door Frankrijk bent opgenomen en grootgebracht op het grondgebied van Algerije, nu is dan het moment aangebroken om uw moederland te verdedigen tegen de vijand!"
De beelden veranderen in aquarellen en worden begeleid door Pauls (dagboek)commentaar: "We zitten allemaal op de boot die ons naar dat onbekende Frankrijk brengt. We weten dat die oorlog niet eeuwig duurt en bij terugkomst zullen we een beetje Franser zijn door het bloed dat we vergoten. Wij zijn de zonen van het zuiden en we gaan de oorlog in."
Een belangrijk detail is de tweede lijn die de auteur tegen het

einde trekt naar het vorige album: de vrouw van Jules is de dochter van Victor Barthélémy. Ze lijkt op Amélie. Het gezin bezoekt de oude Victor in de zomer op diens boerderij in Kabylië. Op de schoorsteenmantel staat een vitrine met een dode rat en een homp brood erin - een "Souvenir de la Commune." In de boerderij is eveneens het schilderij van Joseph Constant te vinden, waar de inmiddels overleden Amélie ooit voor poseerde en dat haar aanzette om naar Algerije te emigreren. Victor is na de dood van Amélie speciaal naar Frankrijk teruggegaan om het te kopen.

e Centenaire (Het Eeuwfeest, 1994)

Zestien jaar later, in maart 1930, bezoekt een journalist van *Les Nouvelles Illustrées* Algiers. Hij heeft de opdracht om naar aanleiding van het eeuwfeest zijn visie te geven op de honderd jaar bezetting door Frankrijk. 1830 was het eerste jaar waarin de Fransen zich heer en meester noemden in Algerije. Na honderd jaar wordt dat groots gevierd. In de jonge reporter is Paul te herkennen. Na zijn indiensttreding bij de Zoeaves heeft hij Algerije verlaten. In het begin van het verhaal maakt hij opnieuw kennis met Algiers. Door zijn ogen zien we de kleuren van de markt, de geuren, de smalle straatjes. Hij vernieuwt de band met het land waar hij geboren is. Wanneer hij een foto van een Zoeave ziet, denkt hij terug aan zijn diensttijd: de momenten dat hij de "warme" buurt bezocht en

Paul ontmoet kapitein Broussaud (Le Centenaire)

uren deelde met donkerogige wezens. Ferrandez wisselt van stijl wanneer Paul terugdenkt aan vroeger. De lijnen worden dikker en in plaats van pen werkt hij dan met penselen. Fijne aquarellen wisselt hij af met geschilderde impressies van de souks en Berbervrouwen.
Casimir, de broer van Paul, is na de oorlog wel teruggekeerd naar Algerije. Als colon, wijnboer in de buurt van Algiers, heeft hij goed geboerd. Na de ontmoeting van de broers bezoeken ze gezamenlijk twee bijeenkomsten: een van de oud-Zoeaven en een van de Landbouwcoöperatie. De Zoeaven is de benaming voor de Franse regimenten van Algerijnse afkomst. Volgens een van de aanwezigen bij de reünie is het regiment "niet alleen de glorie van Algerije maar van heel Frankrijk en een van de mooiste cadeaus van Afrika aan Frankrijk." Via fictieve krantenartikelen documenteert Ferrandez zijn verhaal. De oude foto's en historische informatie geven het verhaal extra diepgang. Casimir speelt de bon-vivant, de grote jongen die het gemaakt heeft. Het type echtgenoot dat in dronken

toestand andere vrouwen oppikt en dat feit naderhand voor zijn eigen vrouw probeert te verbergen. Hij zal zijn broertje wel eens laten kennismaken met het echte leven. In de loop van het verhaal brokkelt zijn sterke positie af en wat overblijft is een man getekend door zijn oorlogsherinneringen en zwak van kop tot voet
Na de ontmoeting met zijn broer, diens vrouw Noëmie en zijn neefje Octave vertrekt Paul naar zijn ouders in Beni-Ounif, vijftien uur met de trein vanuit Algiers en daarmee een andere wereld. Het is zijn idee om daar het artikel te schrijven dat volgens hem een treffend beeld zal geven van het Eeuwfeest. De warmte, het Kabylische landschap en de volksaard zijn totaal anders dan van de Arabieren in Algiers. In een gesprek met zijn ouders zien we op de achtergrond het schilderij van Josef Constant *(Oriëntaals dagboek)*. Paul bezoekt de voormalig officier Broussaud *(Het jaar van het bloed)*. De oude kapitein noemt het eeuwfeest een belediging voor de Berbers en andere oorspronkelijke bewoners van Algerije. Hij adviseert de kleinzoon van Victor Barthélémy een ander personage te zoeken voor zijn artikel.
Tijdens een bezoek aan zijn oud-lerares in Algiers maakt Paul kennis met haar dochter Estelle. Samen bezoeken ze de kasbah, op zoek naar het echte Algerije. Hun daaropvolgende liefdesrelatie speelt zich af in een hotel en wordt afgewisseld met momentopnames van het officiële feestprogramma: het bezoek van de Franse hoge heren die Kabylische en Toeareg handen schudden. Estelle wil dat Paul blijft. De journalist heeft de beslissing om na zijn werk terug te keren naar Parijs echter al genomen. "Algerije is niet meer wat ik me herinner uit mijn jeugd."
Ferrandez posteert historische gebeurtenissen tussen relationele verwikkelingen. Hij legt daarmee een link tussen de problematiek van Algerije en Frankrijk. Bij het afscheid op de kade ontmoet Paul Abderhamane, de tuinjongen uit zijn kinderjaren. Abderhamane herkent Paul in Octave, de zoon van Casimir. Even later bekent Noëmie dat Octave inderdaad Pauls zoon is. Beelden uit *De zonen van het zuiden* tonen de kortstondige relatie tussen Noëmie en Paul. Uit die één-

nachtaffaire wordt Octave geboren. Doordat Octave geen zestien lijkt, is dit feit onduidelijk voor de lezer.
De verwikkelingen zijn complex zoals de atmosfeer en structuur van de Algerijnse samenleving. Paul ontdekt dat de vrienden uit zijn jeugd, de jood Jacob en de Algerijn Abderhamane, model staan voor volken die misbruikt en vernederd werden en nog steeds worden door de Franse overheersers.

e cimetière des princesses (Het kerkhof van de prinsessen, 1995)

Het slot van Ferrandez' oriëntaalse dagboeken begint ergens op een zolder. Daar liggen de schetsboeken van de schilder Joseph Constant. In de vijftiger jaren van deze eeuw haalt iemand ze onder het stof te voorschijn. Wie ze vindt blijft onbekend; wie ze koopt op een rommelmarkt niet. Marianne krijgt ze als geschenk van Sauveur, een van haar aanbidders. Marianne, als symbool voor Frankrijk, is de dochter van Paul *(Zonen van het*

zuiden). Ze heeft haar vader nooit gekend, omdat hij in het jaar van haar geboorte vermist werd na een schipbreuk tijdens een tocht naar Zuid-Amerika. Via Marianne volgen we de zoektocht naar de erfenis van de schilder Constant. Zo maakt Ferrandez de cirkel weer rond: hij eindigt waar hij begonnen is, bij de schilder Constant *(Oriëntaals dagboek).* Via de familierelaties in de verhalen komen alle personages weer in beeld en vormen de vijf boeken een geheel. Dit verhaal vormt een gedeeltelijke terugblik op het werk van Joseph. Marianne probeert aan de hand van de schetsboeken en onder andere via een bezoek aan de kasbah de geschiedenis van Djemilah en Joseph te ontrafelen. In eerste instantie krijgt ze geen antwoord op haar vragen.

Dit vijfde boek gaat dieper in op de personages dan op de omgeving. We zien de straten in Algerije, de lucht en de gebouwen. Aan de maatschappelijke ontwikkelingen besteedt Ferrandez minder aandacht. *Le cimetière des princesses* is het verhaal van Marianne en een terugblik op de volledige geschiedenis van Joseph Constant. Zijn leven vormt een obsessie voor Marianne, vanwege het schilderij van haar grootouders waarop de harem van havenmeester Omar Ben Kada te zien is. Haar overgrootmoeder Amélie stond ooit model voor Djemila. De liefdesgeschiedenis van Sauveur en Marianne loopt daar dwars doorheen.

Dan is er nog die andere schilder, Adrien Marnier. Marianne poseert voor hem en hij steekt zijn bewondering voor haar niet onder stoelen of banken. Is het vaderlijke liefde of zit er meer achter? Momo, een Algerijn die in Frankrijk heeft gewoond en terugkeerde naar de kasbah, helpt Marianne verder met haar speurtocht. "In de ochtend is de zon vrouwelijk in de middag mannelijk en wreed, het juiste moment voor een bezoek aan de kasbah." Over de kasbah zegt hij: "De kasbah is niet zomaar een wijk. Het is een geestelijke gesteldheid, een wijze van leven, het slapende geweten van een beschaving." Via deze mannen, Adrien, Momo en Sauveur, vindt Marianne de uiteindelijke waarheid. Djemilah is niet gestorven tijdens het beleg van Aïm Mahdi. Josephs vriend Mario komt daar vijftentwintig jaar later toevallig achter. Hij schrijft Joseph, die daarop terugkeert naar Algerije. Marianne ontdekt dat Djemilah en Joseph samen begraven liggen op het kerkhof der prinsessen. Het medaillon dat Constant schilderde van zijn grote liefde, markeert hun graf.

In de schilderijen van Joseph Constant komt duidelijk de invloed van Eugène Delacroix naar voren. Deze "Grote Romanticus," zoals hij later wel genoemd werd, leefde van 1798 tot 1863 en is daarmee een tijdgenoot van Constant. Delacroix heeft daadwerkelijk Marokko en Algiers bezocht. Ferrandez heeft ongetwijfeld de schilderijen en schetsboeken van Delacroix in gedachten gehad toen hij de figuur van Joseph op het toneel plaatste. Constant is duidelijk geen kopie van de maker van het schilderij *De Vrijheid die het volk aanvoert.* De striptekenaar heeft Constant andere gezichtsvormen en karaktertrekken meegegeven dan die waar Delacroix mee behept was. Hun overeenkomsten betreffen de studies van Algerije en wel zozeer, dat het lijkt alsof Joseph Constant een werkelijk historische figuur was.

Na de vondst van het graf vertrekt Marianne naar haar grootouders, waar ze het schilderij wil bekijken. Tijdens een aardbeving wordt het laatste werk van Joseph echter vernietigd. Zijn schetsboeken zijn eerder verbrand na een auto-ongeluk. Wat overblijft van Constant, is een herinnering. De herinnering aan het "oude" Algerije vervaagt.

De Arabieren en Berbers streven datgene na, wat de Fransen hen al zolang onthouden.

De Franse ontluistering komt duidelijk naar voren in een ontmoeting van Marianne met haar oom Casimir. Laatstgenoemde is van zijn vrouw gescheiden na het faillissement van het familiebezit. Een treurige figuur die zich vasthoudt aan het beeld van zijn zoon Octave, het enige wat hij zelf gecreëerd heeft. Dan deelt zijn vrouw hem mee dat Octave de zoon van een ander is. Alle hoop, alle energie verdwijnt uit de colon. Hij heeft niet genoeg levensvreugde meer om zijn toekomst opnieuw in te richten.

De personages en hun verwikkelingen vormen het spel. Algerije is het decor. Het zal niet lang meer duren of de onafhankelijkheidsstrijd barst los. Om in 1962 omgezet te worden in de zelfstandigheid van Algerije. Met het vijfde deel van *Carnets d'Orient* neemt Ferrandez afscheid van wat is geweest Het schilderij en de schetsboeken zijn vernietigd en het begin daarmee verdwenen. De invloed die het land op de pieds-noir heeft gehad, is immens. Desondanks raakt men alles kwijt: de hoop, het land en daarmee een toekomst.

piloog

Ferrandez' afscheid van de oriëntaalse dagboeken betekent nog niet het einde van zijn belangstelling voor het onderwerp. Tegen het Franse stripinformatieblad *P.L.G.* zei hij eind vorig jaar: "Met de oriëntaalse dagboeken ben ik aanbeland bij het einde van de periode voor de onafhankelijkheidsoorlog. Inmiddels is voor mij duidelijk, dat ik ook over die oorlog wil vertellen. Ik hoop dat de vijf *Carnets d'Orient* me een goede basis geven om erop in te gaan. De onafhankelijkheidsoorlog is een immens onderwerp. Het zou me verbazen, wanneer ik het in één album kan behandelen. Dus ik denk aan een reeks van twee, drie albums. De oorlog staat nog steeds in het geheugen van vele Fransen gegrift. Vandaar dat ik het met de grootst mogelijke afstand wil benaderen. De komende tijd werk ik aan een detective op scenario van de schrijver Tonino Benacquista. Dus ik kan er nog eens rustig over nadenken."

Jeroen Mirck en Karin van Wylick

Uitgewerkte schets voor Le Centenaire

Bronnen

Rob van Eyck: Vaderlandsliefde en vrijheidsdrang. In: De Toestand 3, 1990.

Philippe Morin & Dominique Poncet: Ferrandez. In: P.L.G. 32, 1996

Mat Schifferstein: De eerlijke lijn van Jacques Ferrandez

ACACIALAAN

Mark Horemans

Het barst ervan in Nederland en Vlaanderen. Jongetjes en meisjes die eenzaam zitten te tekenen op hun kamertjes, waar ze gebogen over hun bureau hun tekenblokken volkrabbelen en geleidelijk hun eerste verhaaltjes verzinnen. En als ze groter worden en ze hebben nog steeds zin om na schooltijd achter dat bureau te kruipen, dan komt er bij sommigen van hen wel eens het onzalige idee naar boven striptekenaar te willen worden. Arme zij. Vanaf dat moment zijn zij veroordeeld om die weinig rationele drang in zichzelf te kanaliseren en die via hun tekenpen op papier in daden om te zetten. Zo ook Mark Horemans uit Deurne. Hij is 26 en heeft geen broers of zussen. Dit laatste is een noodzaak om striptekenaar worden volgens Mark. „Want volgens mij zijn alle striptekenaars enig kind," zegt hij. „Ze beginnen als kind te tekenen, omdat er niemand in huis is om mee te spelen."

Maar laat dit geen zielig artikel worden. Mark is heel gelukkig. Niet omdat zijn strip *Maxomatozus het Proefkonijn* al in zoveel bladen is gepubliceerd (tot nu toe alleen in het small press-boek *Formaline* en in het door hemzelf en enkele vrienden uitgegeven magazine *Verdomd, Goed Tijdschrift).* Wel omdat - ondanks die kleine bekendheid van zijn strip - in Duitsland een nieuw stripblad de naam van zijn schepping draagt. In februari dit jaar lag het eerste nummer in de winkels. „Ja, ik ben wel trots. Voor elk nieuw nummer moet ik twaalf gagstrookjes afleveren van mijn konijn."

Sinds zijn vroegste kinderjaren heeft Mark zijn eigen tekenstijl ontwikkeld. „Maar natuurlijk ben ik erg beïnvloed door andere auteurs," vertelt hij. „Ik las veel strips van Dupuis. *De Onnoembaren* van Conrad en het werk van Hardy en Janry spraken me altijd erg aan."
Hij zette zijn eerste stappen in de professionele stripwereld als inkleurder voor uitgeverij Talent. Maar het beviel hem niet zich aan te passen aan de stijl van een ander. Verder heeft hij een opleiding gevolgd als reclametekenaar. Maar het beviel hem ook niet zich naar de wil van anderen te schikken. „Ik wil vooral mijn eigen baas zijn. Ik kan met dit tekenwerk dan wel geen geld verdienen, maar het is het een of het ander. Ik heb overigens ook nog nooit echt serieus lopen leuren met mijn werk. Daar ben ik te verlegen voor. Zoals zoveel tekenaars, ben ik erg introvert. Ik loop niet graag te koop met mijn werk. Bovendien ben ik er bijna nooit tevreden over."
Wat heeft hij tot nu toe zoal gedaan? „Tot nu toe heb ik getekend voor *Mountaineer,* een Belgisch fantasy-blad. Voor de uitgever van dat blad teken ik nu mee aan een nieuw kaartspel. Verder maak ik wat mini-boekjes op de kopieermachine die hier in mijn kamer staat. De boekjes verspreid ik via het small press-circuit. Anderhalf jaar geleden besloten wat vrienden in de kroeg *Verdomd, Goed Tijdschrift* op te richten en haalden mij over ook mee te doen. Inmiddels zijn er drie nummers uit. Er komt nog een vierde nummer, maar dat gebeurt pas als we voldoende adverteerders hebben om de drukkosten te kunnen betalen. Het geld is nog een probleem. De verkoop van de eerste nummers is erg tegengevallen. Het was de bedoeling om uit de opbrengst van het ene de produktie van het volgende te betalen. Van de duizend stuks zijn we er tweehonderd kwijt geraakt. Dat had wel meer mogen zijn. Misschien komt het door de gebrekkige distributie en de weinige publiciteit die aan het blad besteed is."

„Momenteel ben ik bezig aan een nieuwe strip: *Hyena.* Het scenario is klaar, maar de pagina die nu in *ZozoLala* staat, is de eerste die ik getekend heb. Ik ben lui. Bovendien is er zoveel wat ik wil doen, dat ik niets voor elkaar krijg. Ik moet een deadline hebben, anders doe ik niets. Daarom ben ik ook blij met de verplichting om iedere maand twaalf strookjes te moeten tekenen van *Maxomatozus. Hyena* speelt zich af in een Mad Max-achtige wereld. De wereld is droog en vocht is het nieuwe betaalmiddel. De mensen zijn niet langer vruchtbaar; ze vormen de laatste menselijke generatie. In die wereld lopen wat bendes rond en een van die bendes is de Hyena's. Zodra ik een tiental pagina's af heb - en gesteld dat ik er nog tevreden over ben ook - dan wil ik er enkele uitgevers mee benaderen."
Voor iemand die nog zo weinig gepubliceerd heeft, ziet het werk van Horemans er verbazend professioneel uit. Zowel in zwart wit als in kleur zijn zijn pagina's een lust voor het oog. En dan die mooie vrouwen die hij tekent... „Toen ik achttien was, kwam ik erachter dat ik geen vrouwen kon tekenen. Ik tekende ze altijd verscholen achter een douchegordijn of zo. Ik ben toen flink beginnen oefenen. Bij een mooie vrouw mag je geen enkele fout maken, anders valt het meteen op. Mannen zijn wat makkelijker. Als je een te grote neus tekent, geeft dat het figuur karakter."
Gelukkig wil hij ondanks het gebrek aan inkomsten toch verder als striptekenaar. „Het is een drang om te tekenen en verhalen te vertellen. Ik kan doen en laten wat ik wil, sta op wanneer ik wil, begin te tekenen wanneer ik wil. En het is prachtig iets te zien ontstaan uit niets. Na even zwoegen is er een wereld ontstaan of een wezen. Het is net dromen terwijl je wakker bent."

Hans van Soest

Het tweede nummer van *Maxomatozus* moet bij het uitkomen van deze *ZozoLala* zijn verschenen. Het tijdschrift is gratis. Werd het eerste nummer in een oplage van 70.000 exemplaren verspreid als bijlage van het filmblad *Trend-magazine,* het tweede is in een oplage van 110.000 (!) te verkrijgen in de Duitse stripspeciaalzaken. Initiatiefnemer is de Nederlander René Dorenbos. Het stripblad wordt gevuld met werk van Nederlandse, Duitse en één Vlaamse (Horemans) amateurtekenaars. Dorenbos: „Als voorbeeld voor *Maxomatozus* diende de stripbladen die in Nederland in eigen beheer worden uitgegeven. Ik heb de tekenaars van *Chaos, Incognito* en *Iris* benaderd om mee te werken aan mijn project."
De benadering van Dorenbos heeft niet veel respons opgeleverd. Reden was het contract dat de auteurs moesten onderteken om hun werk in *Maxomatozus* te kunnen publiceren. Een contract waarvoor, zoals iemand het verwoordde, Ger van Wulften zijn ogen nog uit zijn kop zou schamen. De auteurs krijgen niet betaald voor de gepubliceerde strips. Verder moeten ze de rechten van hun werk afstaan aan Dorenbos. Van het geld dat verdiend wordt met de toekomstige albumverkoop en merchandising (zoals *Maxomatozus*-shirts) ontvangen ze slechts enkele procenten aan royalties.
Dorenbos begrijpt de weerstand van de Nederlandse amateurtekenaars echter niet zo goed. „Het blad moet zijn bestaansrecht nog bewijzen. Er is dus weinig budget. De onkosten moeten worden gedekt door adverteerders. Ik verwacht dan ook niet dat ik de tekenaars ook kan betalen voor het werk in het blad. Wel krijgen ze geld voor de albums die ik van plan ben uit te geven. Het enige wat ik ze in het contract vroeg, was exclusiviteit voor het Duitse taalgebied, zodat ze hun strips niet in concurrerende bladen zouden publiceren. Ik pin ze echter niet vast op afstand van hun rechten. Als ze de duur van het contract te lang vinden, ben ik bereid het aan te passen."
Horemans is een verbintenis voor één jaar aangegaan met Dorenbos. Tot die tijd mag hij zijn strip *Maxomatozus* niet aan een ander Duitstalig blad verkopen. „Maar dat was ik toch al niet van plan," zegt hij. „Ik verdien dan wel geen geld. Maar het is belangrijk dat ik eerst wat bekendheid krijg."

FACTORY CITY ...
BAR
LIVE FOOD
JUNK
DE MARKTSECTOR. MET ZUIVER VOCHT KAN JE HIER ALLES KOPEN ... OF TOCH BIJNA
..EN DIT IS NOG ZELDZAMER. VIER BAXTERS, LAGER KAN IK ECHT NIET GAAN, MAN!
DUUR, MAAR IK NEEM 'M!
ZWOLNA
HMM... DE GEUR VAN GEBRADEN RAT...
LATER, DONK. EERST MOETEN WE ANGEL EN ZEV VINDEN
SNIF
HYENA'S! HIER?
IK KEN IEMAND DIE ZICH VERSLIKT ALS HIJ DIT TE HOREN KRIJGT!
HEY SNOES! WAT KAN IK KRIJGEN VOOR EEN BAXTER LICHAAMSVOCHT?

Het Laatste Oordeel

Caatinga
Hermann
Uitg. Lombard; 56 pl.;kleur; harde kaft; *f* 23,50.

We spraken in *Zozolala 90* over de nieuwste western van Hermann. Een western die geen western blijkt te zijn. Niet alle verhalen waar pistolen en holsters in voorkomen zijn cowboygeschiedenissen. In de jaren dertig is het leven voor eenvoudige boeren in Brazilië niet bepaald gemakkelijk. De twee broers Diamantino en Jesuino wreken de moord op hun vader. Ze schieten wat medewerkers van de verantwoordelijke grootgrondbezitter overhoop en zijn daardoor gedwongen te vluchten. Tijdens die vlucht komen ze in aanraking met een bende Cangaceiros: opstandige boeren die het zat zijn te kruipen en bloeden voor grootgrondbezitters, volgens Latijn-Amerikaanse traditie, kolonels. De broers sluiten zich bij deze bende aan. Een andere keus hebben ze trouwens niet.
Hermann heeft een stuk vergeten geschiedenis aan het licht gebracht. Op het eerste gezicht zijn er niet veel overeenkomsten met *Sarajevo-Tango*. Ze zijn er echter wel, al is het maar de positie van de underdog. De gewone burgers en boeren die slachtoffer worden van een systeem, of dat nu de politiek of het grootgrondbezit betreft. Beide systemen zijn voor de "ondergeschikten" even rot.
Hermann heeft zich laten inspireren door de Braziliaanse film *O Cangaceiro* uit 1955. Hij verklaart in een nawoord dat hij geschokt raakte door de zinloze wreedheid van die tijd. Volgens Hermann zit het geweld op de een of andere wijze in de cultuur van deze samenleving.

Hermann

Wat opvalt in het tekenwerk is het licht: de zon en de contrasterende lucht die na verloop van lezen bijna pijn doen aan de ogen. De dorheid van de Caatinga en de felle kleuren van de fauna vormen opvallende tegenstellingen. De kolonels gebruiken de natuur om de boeren te onderdrukken. Zonder water kan niemand overleven in dit stuk woestijn. Hermann gebruikt de natuur om de zwakheden van de personages beter tot uitdrukking te laten komen. Wanneer de Cangaceiros zonder voedsel en water overgeleverd zijn aan de zon en de bendeleider, reageert niemand voorspelbaar.
Het libretto van deze Zuidamerikaanse Driestuiveropera had misschien iets dieper mogen gaan; de muziek daarentegen is werkelijk fenomenaal! *(Karin)*

Dixie Road 1
Labiano, Alluard & Dufaux
Uitg Dargaud; 48 pl.; kleur; slappe kaft; *f* 10,95.

Sommige mensen horen nergens thuis. Zij zijn gedoemd rusteloos verder te trekken, voortgedreven door de grillen van het lot. Tot die mensen hoort Dixie Jones, de veertienjarige hoofdpersoon van *Dixie Road*. Met haar zelfbewuste, vrijgevochten moeder is zij begin jaren dertig neergestreken in een onooglijk gehucht in het diepe zuiden van de Verenigde Staten. Dixies moeder heeft er een nederig baantje bij de Fisherman's Dream-fabriek. Wanneer onder druk van de Grote Depressie de lonen worden bevroren, pikt Dixies moeder dat niet. Met haar voorop dreigen de arbeiders met een staking. Voor de fabrikant reden om zijn privé-legertje te hulp te roepen en de arbeiders te intimideren Op dat moment duikt Dixies verloren gewaande vader op. De man wil met zijn vrouw en dochter een nieuw bestaan opbouwen. Voordat Dixie en haar moeder de tijd hebben om te beslissen of zij op zijn verzoek in willen gaan, kondigt de toekomst zich met niets ontziend geweld aan. Veel keus hebben beide vrouwen dan niet meer
Veelschrijver Jean Dufaux en nieuwkomer Hughes Labiano weten de lotgevallen van Dixie en haar ouders in grote lijnen geloofwaardig en meeslepend op papier te krijgen. Ze maken effectief gebruik van de mogelijkheden die de exotische, historische setting van het verhaal biedt. Een broerige sfeer is het resultaat, niet in het minst ook door de prachtige inkleuring van Marie-Paule Alluard.
Het is alleen jammer dat de lezer tussen die brede rivieren, stoffige wegen en mangrove-bomen niet wat meer rust wordt gegund. Nu slokken Dixies ontluikende puberteit, het arbeidsconflict in de fabriek, het mysterieuze verleden van

DE COLLECTIONEUR
ANTON DUMEN
MARC VAN BROECKHOVEN
ZOZOLALA INTERVIEWT MARC EN ANTON..
EERSTE VRAAG: JULLIE MOETEN TOCH WEL EEN DONKERE PERIODE DOORMAKEN NA HET STOPPEN VAN 'PEER DE PLINTKABOUTER' IN DE SJOSJI...
HOE HOUDEN JULLIE HET HOOFD BOVEN WATER?
ACH, WE ZIJN ONDANKS DEZE TEGENSLAG TOCH NOG STEEDS ACTIEF IN DE STRIP-WERELD...
MAAR, MEER LATEN WE NU HET LOS!
HÉ ANTON, VOOR DEZE PARTIJ GAAN WE NOG MEER VANGEN DAN VOOR DE PLATEN VAN CHALAND EN KUIPERS BIJ ELKAAR
HEDEN EXPOSITIE de originele tekeningen van HERGÉ

Labiano, Alluard & Dufaux

Dixies moeder en de nasleep van de komst van haar vader zoveel ruimte op, dat de ontwikkeling van de personages erbij inschiet. En dan mag de actie nog zo meeslepend zijn, het maakt de betrokkenheid van de lezer er niet groter op. Ook is het jammer dat zowel scenarist als tekenaar geslaagde vondsten afwisselen met kleine missers. Dufaux' teksten ronken er hier en daar ongegeneerd op los. ("En toen kwam die nacht, die nacht van woede... Onder sterren die door de schepper leken achtergelaten als ondeugdelijke zandkorrels.") En Labiano weet zijn personages niet altijd even goed te karakteriseren, waardoor er enig storend heen en weer bladeren nodig is om te weten wie ook al weer wie is.
Van *Dixie Road* zijn in totaal drie delen voorzien. Drie delen die - zeker als de twee komende albums wat minder actie en wat meer inhoud bieden - weinig mensen zullen verrassen, maar velen kunnen amuseren *(Toon)*

Zwarte Saskia
Dubois & Rollin
Uitg. Dargaud; 72 pl.; kleur; harde kaft; *f* 28,50.

De zee is de moeder van vele verhalen en legenden. De ene geschiedenis nog triester dan de andere, want zeeën zijn onvoorspelbaar. Zwarte Saskia is een sprankelende koopmansdochter die haar hart verloren heeft aan een onervaren kapitein. Op de dag van haar huwelijk wordt geliefde Nilius voor haar ogen met schip en bemanning door de piraat Tobias Stanwood naar de dodenwereld geholpen. Ze zweert eeuwige wraak. Saskia sluit zich aan bij de kaperkapitein Cabeljau en zijn bemanning. Draad voor draad wordt het moordende web voor Stanwood geweven
Dubois baseerde het verhaal van Saskia op een onvoltooid portret, toegeschreven aan Van Dyck (1599-1641) of een van zijn leerlingen en enkele manuscripten die bij dit schilderij werden gevonden. Haar trieste geschiedenis eindigt met het afscheid van Cabeljau. Waar de historie eindigt begint de legende. De auteurs gebruiken de historische wetenswaardigheden en het portret van Saskia om een splitsing in het verhaal aan te brengen. In het tweede deel van het verhaal komt de legende naar boven in een andere visie op de Vliegende Hollander. De verdoemde kapitein wordt verliefd en beleeft samen met Saskia een onwaarschijnlijke liefde. Het resultaat van hun verhouding is ongeloofwaardig en sinister, maar dit is nu eenmaal een kenmerk van legenden.
Dubois heeft een prachtig verhaal afgeleverd. Saskia is een levenslustige vrouw die voor haar ware liefde alles over heeft. De sterke karakters van Cabeljau en eerste stuurman Stubb

(advertentie)

MilkyWay

Stripfestival
Middelkerke 2/8 - 17/8

50 jaar NERO

Grote "NERO"-tentoonstelling!
Meer dan 100 tekenaars
3 antiek- & Stripmarkten

2 telekaarten
Sus & Wis
Nero 1000 ex.

Luxe editie
Marc Sleen

HET B GEVAAR
75 ex. aug.97
HET ZEESPOOK
75 ex dec 97
HET GEHEIM VAN MATSUOKA
75 ex. aug 97
DE HOED VAN GEERAARD DE DUIVEL
50 ex. aug 97
NERO IN DE POLITIEK
500 ex. aug.97
SLEENTRILOGIE
100 ex. dec 97

De vier luxes krijgen een nieuwe kaft, formaat idem India Trilogie
Bij ieder boek een verrassing in de vorm van een Nero gadget

*Voorstelling 1e Multi-Dialektische strip ooit gemaakt
Bakelandt"Het Raadsel van de Dool"+ Speciale uitgave
op groot formaat, 250 ex. 98 met origineel

INFO: Chris CORDIER: 0032 (0) 59/30.52.66

WONDERLAND -Half Vier - PRODUCTIONS 0032 (0) 11 22.82.00

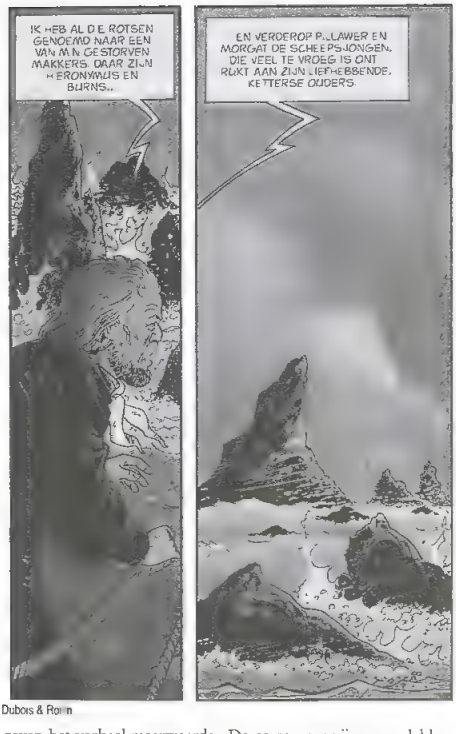
IK HEB AL DE ROTSEN GENOEMD NAAR EEN VAN MIJN GESTORVEN MAKKERS. DAAR ZIJN HERONYMUS EN BURNS..
EN VERDEROP P..LAWER EN MORGAT DE SCHEEPSJONGEN. DIE VEEL TE VROEG IS ONT RUKT AAN ZIJN LIEFHEBBENDE, KETTERSE OUDERS.

Dubois & Rollin

geven het verhaal meerwaarde. De personages zijn geen vlakke ongeloofwaardige figuren; zelfs de spookkapitein komt geloofwaardig over. De scheepstaal bevat wat slordigheden. Een schip heeft geen ribben maar spanten en katrollen heten blokken. Grappig is dat men oude jenever drinkt Dit is een anachronisme. Oude jenever ontstond pas toen rond 1900 het recept voor jonge jenever werd uitgewerkt. Wie de tekeningen en het verhaal langs de historische meetlat legt zal ongetwijfeld onjuistheden ontdekken. Toch vormt dit geen belemmering voor het lezen en waarderen van deze geschiedenis. De beelden van Rollin passen perfekt bij het verhaal van Dubois. In close-ups is de tekenaar op z'n best. Vooral de kop van Cabeljau is wat emoties betreft goed uitgewerkt. De zee, de rotsen, het dodeneiland zijn allemaal decorstukken die de nog onbekende Rollin de juiste vorm en sfeer weet mee te geven. De gevarieerde indeling van de kaders zorgt mede voor aantrekkelijke beelden.
Vele verhalen en legenden zijn er over de zee. Deze beeldroman voegt daar een prachtige, maar huiveringwekkende vertelling aan toe. *(Karin)*

Het leven trekt aan mij voorbij
Van Zanten
Uitg. Leidse Stripshop; 48 pl.; zwart-wit; slappe kaft; *f* 18,50.

Tekenèn blijkt voor menig striptekenaar geen enkel probleem, inspiratie genoeg. De volgende stap, een uitgever vinden, leidt echter dikwijls tot forse frustaties. Aan die frustaties is voor Van Zanten een einde gekomen nu de Leidse Stripshop negen verhalen van hem heeft gebundeld. De tekenaar toont een voorliefde voor het militaire leven en de sfeer die daarmee samenhangt. De Eerste Wereldoorlog en de Vietnamoorlog komen regelmatig terug. Het verhaal *Is God op de slagvelden* komt daar als een van de sterkere verhalen uit, zowel wat tekenwerk als scenario betreft. De bebrilde kop van soldaat Maurice in de voortdurende stroom zeikende regen is mooi weergegeven. Beide Vietnam-verhalen *Tunnel Rat* en *Lieve Moeder*, laatstgenoemde op scenario van Martin Lodewijk, zijn eerder gepubliceerd en ietwat houterig getekend. Afgaande op de tekeningen heeft Van Zanten geen hekel aan vrouwen, al beperkt die liefde zich hoofdzakelijk tot volle naakte borstpartijen. Het verhaal *Semper Fi*, twee charmante dames die een standvastige redakteur proberen te verleiden, zou uitstekend in de *Playboy* passen, maar is in deze bundel niet op z'n plaats. Het afsluitende verhaal, waaraan de bundel zijn titel ontleent, is het meest geslaagd. De perfekte eenvoud van het scenario en de tekeningen overtuigen en vormen een indrukwekkende afsluiting. De prijs is wat aan de heftige kant voor dit uurtje genoegen. *(Karin)*

Van Zanten

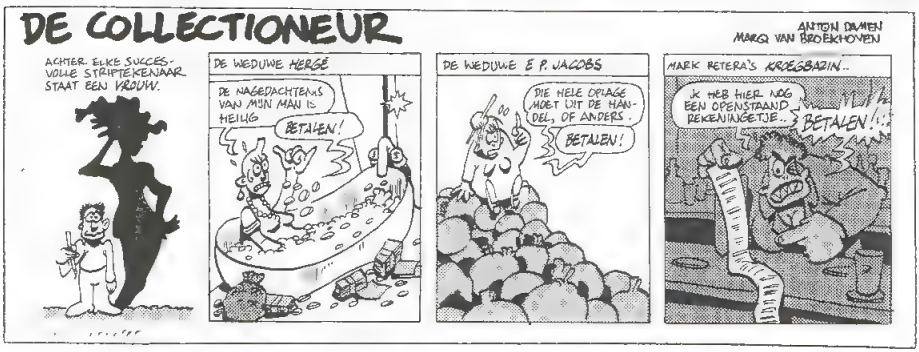

(advertentie)

30 JAAR

OPROEP...

In het najaar van 1997 viert Het Stripschap haar dertigjarig bestaan. Dit hopen wij te kunnen doen met het uitbrengen van een speciaal stripalbum, voorzien van niet alleen strips, maar ook een historisch overzicht van Het Stripschap in de afgelopen 30 jaar.

Speciaal voor deze uitgave zijn wij op zoek naar mensen die bijzonder (beeld)materiaal voor ons hebben.

Als u materiaal heeft wat wij kunnen en mogen gebruiken laat het ons dan even weten. Stuur het nog niet op (tenzij u het niet terug wilt hebben, dan gaat het ons archief in).

Wanneer u materiaal heeft, of meer informatie wilt neem dan kontakt op met ons secretariaat: Willem Naber
telefoon (026) 333 70 29 / fax (026) 334 31 00
E-mail schpsecr@pi.net

HET STRIPSCHAP

Zeker Lezen

Spekkie Big Van der Holst
Uitg.Big Balloon; 44 pl., kleur; slappe kaft; *f* 9,95.

Enige jaren geleden werd door wat toen nog *Sjors en Sjimmie Stripblad* heette, een tekenwedstrijd uitgeschreven tegen racisme. De prijswinnende strip stak met kop en schouders boven de rest uit en was van de hand van ene Marc van der Holst. Dat was het begin van een mooie relatie tussen Van der Holst en de schijnbaar voltallige redactie van het blad.
De lezers van *SjoSji* hadden aanvankelijk wat meer moeite met het werk van Van der Holst dat zich vooral kenmerkt door een priegelige vormgeving en een daarmee contrasterende vette lijnvoering. In een menigte kleine plaatjes worden bovendien nauwelijks uitspraken gedaan of handelingen gepleegd van enige importantie. In een summier weergegeven wereld beleeft de hoofdfiguur Spekkie Big met zijn vaste gezellen Dave en de Mosselman totaal niets. Moeiteloos weet Van der Holst daarmee een constante productie op peil te houden. De lezer moet echter zwoegen om zich door zijn strips te werken.
Het vreemde is dat in de *SjoSji* het geworstel van de lezer een bepaalde voldoening op levert. De strip heeft de ontwapenende charme van een kindertekening en Van der Holst weet in zijn doelloze verhaaltjes op miraculeuze wijze toch een spanningsboog aan te brengen die niet losgezien kan worden van de inspanning van de lezer.
Verzameld in een album werkt het echter niet. Voor zijn eerste professionele album heeft Marc ook de stripboekjes uit zijn eigen beheer fonds geplunderd en dat levert een rommelig stripboek op. Vooral echter wordt te veel en te lang een beroep gedaan op de bereidheid van de lezer om zich door de doolhof van Marcs handschrift te werken. Het voldoening gevend einde blijft te lang uit. *Spekkie Big* eist een geconcentreerde manier van lezen en wie halverwege afhaakt (wat onherroepelijk gebeurt) blijft met lege handen achter. Toch maar de eigen beheer-uitgaven aanschaffen. Die waren precies kort genoeg. *(Jef)*

Verhalen uit Joe's Bar 1: Mister Conrad & mister Wilcox
Muñoz & Sampayo
Uitg. Sherpa; 88 pl.; zwart-wit; slappe kaft; *f* 21,95.

"Joe's," mijmert een van de personages uit *Verhalen uit Joe's Bar*, "in Amerika heb je duizenden bars die zo heten." Het is een overpeinzing die de kwaliteiten van Muñoz & Sampayo's strip in één regel samenvat. Er zit de fascinatie van beide Argentijnen voor de Verenigde Staten in. De mythische proporties van deze natie, vertolkt in ontelbare films, boeken en liedjes, keren veelvuldig terug in het werk van het duo. Daarnaast wijst de mijmering erop hoe inwisselbaar de ervaringen van de personages in *Joe's Bar* zijn. Elk van de duizenden Joe's in het land herbergt tientallen gasten. De hoofdpersonen uit *Verhalen uit Joe's Bar* zijn niet meer dan een willekeurige selectie daaruit. Op zich zijn hun verhalen uniek, samen vertellen ze steeds hetzelfde. Hoeveel duizenden Joe's er in de V.S. ook te vinden mogen zijn, die van Muñoz & Sampayo staat nadrukkelijk in New York. Oftewel het cliché-beeld van de moderne, multi culturele grootstad, vitaal onderdeel van de Amerikaanse mythe.
Gelukkig blijven in *Verhalen uit Joe's Bar* de bekende beelden van wolkenkrabbers en rokende putdeksels achterwege. Het gaat Muñoz & Sampayo niet om de buitenkant van de metropool. Zij concentreren zich liever op de stad als sociale omgeving. De anonimiteit en extremiteit van het New Yorkse straatbeeld vertalen zij in ongewone perspectieven en een constant geroezemoes op de achtergrond. Vooral Muñoz weet hierbij grote hoogten te bereiken. Door middel van overdreven, soms zelfs tegennatuurlijke schaduwwerking maakt hij verbluffend gebruik van zwart-witcontrasten. Van toevallige passanten maakt hij vleesgeworden grimassen. Het schimmenspel dat hij zo creëert, grimmig, verontrustend en onontkoombaar, hoort tot de meest indringende visies op de grootstad ooit in beelden uitgedrukt.
Muñoz & Sampayo danken hun faam in eerste instantie aan de hard boiled detective *Alack Sinner*. *Sinner* hoort tot de beste strips in dat genre, maar wordt door *Verhalen uit Joe's Bar* overtroffen. De opzet van *Joe's Bar*, de kroeg als knooppunt van verhalen, biedt meer mogelijkheden tot variatie dan de ijzeren genre-wetten van de hard-boiled detective. In *Joe's Bar* is meer ruimte voor de ontwikkeling van de personages Daarnaast komen de verhalen uit Joe's Bar extra levensecht over, doordat de hoofdpersonen uit eerste verhalen later in het album terloops terugkeren. Ook in visueel opzicht is *Verhalen uit Joe's Bar* levendiger dan het nauwgezet uitgewerkte *Alack Sinner*. Het is alsof je het denkbeeldige schetsboek van de makers van het ingetogener en conventioneler *Alack Sinner* in handen houdt. Een briljant schetsboek, dat de werkelijkheid achter de wereld van *Alack Sinner* toont in haar ontluisterende naaktheid. *(Toon)*

Muñoz & Sampayo

P r i k B o r d

In 1984 ging Japan plat, in 1988 de Verenigde Staten, in 1990 volgde Frankrijk en in 1997 lijkt het in Nederland dan eindelijk ook te gebeuren. Dik tien jaar na aanvang van de meest legendarische manga-reeks aller tijden heeft uitgeverij Big Balloon vergevorderde plannen om **Akira** te vertalen. Als de onderhandelingen met de Japanse uitgever gunstig verlopen, brengt de Haarlemse uitgever het eerste deel van Katsuhiro Otomo's *tour de force* eind juni op de markt. De volledige vertaling van de reeks (4.000 platen!) zal uiteindelijk twintig delen beslaan. TD

Te weinig vrouwen in strips? Dat valt de laatste tijd wel mèe. Al zegt dat niets over de rol die ze in de verhalen vervullen. Daaraan valt nog wel het een en ander te verbeteren. Dat dacht **Annie Pilloy** ook en schreef er een boek over. **Les compagnes des héros de B.D. Des femmes et des bulles** (ISBN 2-7384-2238-1; *f* 52,50). Pilloy neemt een twintigtal series onder het mes. Helden als Jugurtha en Papyrus komen aan bod, maar ook vrouw-decoratieve series als *Buck Danny* en *Michel Vaillant* worden niet vergeten. Pilloy bekijkt de rol van de vrouw binnen het heldenbestaan van de hoofdpersoon. Buddy Longway is de held, maar het is inmiddels duidelijk dat Chinook een sterke rol in de verhalen heeft. Jammer dat de illustraties onduidelijk en te donker gedrukt zijn. Of de ideale stripvrouw bestaat? Ongetwijfeld, al zal die er voor iedereen anders uitzien. KvW

Inktvis Produktie

Tijdens het **stripfestival in Angoulême** viel uitgeverij Casterman begin dit jaar flink in de prijzen. Niet alleen was de prijs voor het beste album voor de Casterman uitgave *Qui a tué l'idiot* van Dumontheuil, ook sleepten Pellejero en Zentner met hun album *Le silence de Malka* bij dezelfde uitgever de prijs voor de beste buitenlandse strip in de wacht. Beide albums zijn nog niet vertaald. Niet van Casterman, maar wel vertaald zijn *De reis* van Edmond Baudoin en *Het midlife-monster* van Florence Cestac, respectievelijk winnaars van de prijs voor het beste scenario en de beste humoristische strip. De publieksprijs ging dit jaar weinig jaar weinig verrassend naar *De zaak Blake*. De Grote Prijs van de Stad Angoulême werd twee maanden na het festival in Parijs bekend gemaakt. De keus viel tot veler verrassing op Daniel Goossens. Andere genomineerden waren Uderzo, Loisel, Hermann en François Boucq. TD

Strip en film hebben iets met elkaar. Of beter gezegd, film heeft iets met comics wanneer het verhaal populair dreigt te worden. **The comics come alive. A guide to comic-strip characters in live-action productions** (ISBN 0-8108-2409-4; *f* 55,00) geeft een overzicht van alle verfilmde strips. Van *Batman, Dick Tracy, Swamp Thing* tot *The Spirit* en vele anderen. Het betreft hier speelfilms en geen tekenfilms. Het boek is een bibliografische lijst, waarin de gegevens zonder veel opsmuk gepresenteerd worden. De cast, een tv-serie of film, jaartallen, alle relevante informatie is voorhanden. Enkele foto's van oude verfilmingen sieren de inhoud. KvW

Nu na ruim drie jaar de nieuwe *Samber* in de winkels ligt, komt voor **Yslaire** eindelijk het einde van deze serie in zicht. Het volgende, vijfde, deel zal tevens het laatste worden. Tijd voor nieuwe plannen dus. Onlangs besloot Yslaire Glénat te verruilen voor Delcourt, om voor laatstgenoemde uitgeverij een driedelige reeks op te zetten. Over het thema is niet meer bekend, dan dat het iets met engelen wordt en dat het eerste deel waarschijnlijk niet alleen strippagina's zal bevatten, maar ook losse illustraties. Wat de nieuwste *Samber* betreft, is nog het vermelden waard dat deze door Glénat is ingekort. Het verhaal beslaat nog steeds 60 platen, maar Yslaire had er 67 voorzien. Van de zeven gesneuvelde platen waren er reeds vijf voltooid. PvG

Voor Nederlandse stripmakers is het lastig buiten de landsgrenzen bekendheid te krijgen, laat staan als er ook nog een oceaan in het spel is. Daar lijkt nu voorzichtig verandering in te komen. Hansje Joustra van uitgeverij Oog & Blik laat trots weten dat er in de Verenigde Staten grote belangstelling bestaat voor het werk van **Peter Pontiac** en **Joost**

DE BEST VERKOCHTE STRIPS VAN DE MAANDEN JANUARI EN FEBRUARI

S E R I E S

1 **De klaagzang der dorre gewesten 3: Vrouwe Gerfaut**
2 **De Blauwbloezen 39: Puppet Blues**
3 **Lefrancq 12: De camarilla**
4 **Suske en Wiske 251: De verraderlijke Vinson**
5 **Michel Vaillant 59: De gevangene**
6 **Guust 15: Van flaters tot kraters**
7 **De Metabaronnen 2: Honorata**
8 **Storm (Tussentijd 1): Het voyager-virus**
9 **Rode Ridder 161: Catacomben**
10 **Capricornus 1: Het ding**

"In Caatinga laat Hermann zien dat vuile oorlogen van alle tijden zijn."

"Een serie als Dock 21 past met een origineel en sterk verhaal en leuke wendingen wat ons betreft prima naast reeksen als XIII en Largo Winch"

"Er was eens een biggetje met heel veel spek
Van zijn verhaaltjes werd iedereen gek
Vandaar dat iedereen om zijn album vroeg
Want gekken zijn er nooit genoeg!"

O V E R I G

Caatinga (Hermann) 1
Gulliverana (Manara) 2
Moordende levenslust (Boucq) 3
Voor jou, Sandra (Derib) 4
Zwarte Saskia (Rollin & Dubois) 5
De oppas (Altuna) 6
Middernacht op Rhodos 2 (Béhé & Boisset) 7
Prairiehonden (Berthet & Foerster) 8
Het leven trekt aan mij voorbij (Van Zanten) 9
Gleevers dagboek (Gleever) 10 *)

De Z-Lijst komt tot stand, dankzij de volgende winkels. Het B-Gevaar, Balloon Express, Het Besloten Land, De Boekenhalte, Eppo, Franka, Gilles de Geus, Gobelijn, Het Land van Langvergeten, Leidse Stripshop, Mieke's Stripuek, Noord, Paard van Troje, Plok Strips en eh... dingesl, De Poort, De Rat, Snoek, De Strrep, 1 Strippie. Ook het cursieve commentaar is van de deelnemende winkeliers.

*) De lijst "Overig" omvat one-shots, tweeluiken en trilogieën

Swarte. Uitgeverij Kitchen Sink Press zou de *Pontiac Reviews* willen uitgeven. Bij Joost Swarte twijfelen Kitchen Sink Press en Fantagraphics nog wie diens complete werken bezorgen mag. Daarnaast laat Joustra weten dat er met een Franse uitgever over vertaling van de strips van **Guido van Driel** gesproken wordt. TD

(A Suivre) sloot onlangs het 110 pagina's tellende tweede deel van *De brOn en de sOnde* door Bourgeon af. Eveneens afgesloten is het tweede deel van *Jonas Fink* door Giardino. Verder stond het blad uitgebreid stil bij allerlei vormen van het gebruik van de computer bij het maken van strips en liet daarover haar sterauteurs aan het woord. Het onderwerp wordt begeleid door een kort verhaal van Gabrion. PvG

Gabrion & Illustrator in (A Suivre)

De archeologie van het Nederlandse stripverhaal, dat is de titel van de laatste uitgave van *Uitgelezen Boeken*, een tijdschrift voor bibliofielen. **Nop Maas**, die al eerder een boekje schreef over Jan Linse, heeft nog wat zitten spitten in de vaderlandse stripgeschiedenis en daar vond hij de tekenaar Korporaal Achilles, die al in 1891 het tekststripboekje *De Toekomststaat- Een Nachtmerrie*, dat "visioenen en droombeelden" bevat uit de 20ste eeuw die weliswaar bijna is afgelopen maar die toen nog moest beginnen. Hoofdrolspeler in deze politieke persiflage is Nieuwela Domenhuis, die op het eiland Nieuw-Urk een socialistische heilstaat leidt, Walhalla genaamd. Korporaal Achilles moet helderziend zijn geweest, want alles wat hij over deze Brave New World bij elkaar weet te fantaseren, is werkelijkheid geworden! Een facsimile-uitgave van dit vroege SF-werkje is aan het nummer van *Uitgelezen boeken* toegevoegd. Naast dit aardigheidje vergast Nop Maas zijn lezers op een gedegen overzicht van het beeldverhaal in de afgelopen eeuwen. Hoe men vroeger handen & hoofden afhakte is bovendien mooi te zien op een bijgeleverde plaat. *Uitgelezen Boeken* kost *f* 17,50 en wordt uitgegeven door De Buitenkant, Schippersstraat 11, 1011 AZ, Amsterdam. JP

Liefhebbers van absurdistische tekst en klare lijn komen aan hun trekken bij **Tribade.** In dit in eigen beheer uitgegeven boekwerkje geeft **Farida Laan** haar wereldvreemde cartoons en strips bloot aan een groter publiek. Te koop bij Stripwinkel Lambiek te Amsterdam, of maak *f* 15,00 over op girono. 6063998 t.n.v. A.D.M. Laan te Amsterdam o.v.v. *Tribade 1* en je eigen naam en adres. KvW

Eindelijk is er weer (een beetje) nieuws te melden over **Bilal**. Nadat deze eind 1993 aankondigde een album te zullen wijden aan de situatie in Sarajevo, is het stil gebleven rond dit projekt. Inmiddels is bekend dat het gaat om een trilogie over drie mensen, die op dezelfde dag in Sarajevo worden geboren. Het eerste deel gaat *Le sommeil du monstre* heten en zal pas over een à twee jaar uitkomen. PvG

Een ander album dat nog lang op zich laat wachten, is de nieuwe **Blake & Mortimer** door Benoit en Van Hamme. Ook daarvan is echter de titel al bekend gemaakt. Die luidt *Het vreemde rendez-vous*. PvG

De grootmoeder van January Jones is door Kitchen Sink Press aan de vergetelheid ontrukt. **The Aviation Art of Russell Keaton** (ISBN 0-87816-389-1; *f* 45,00) geeft een prachtig overzicht van het werk van de vliegtuigtekenaar Keaton. Hij werkte als piloot tijdens WO II en stierf op 35-jarige leeftijd aan het einde van deze oorlog. Tijdens zijn korte, zeer productieve carriere werkte hij o.a. aan strips als *Buck Rogers* en *Skyroads*. Zijn meest opmerkelijke geesteskind was echter *Flyin Jenny*. Met echtgenote Virginia als model creeërde Keaton de eerste vrouwelijke piloot van de stripgeschiedenis. De biografie door

Flyin Jenny, de grootmoeder van January Jones

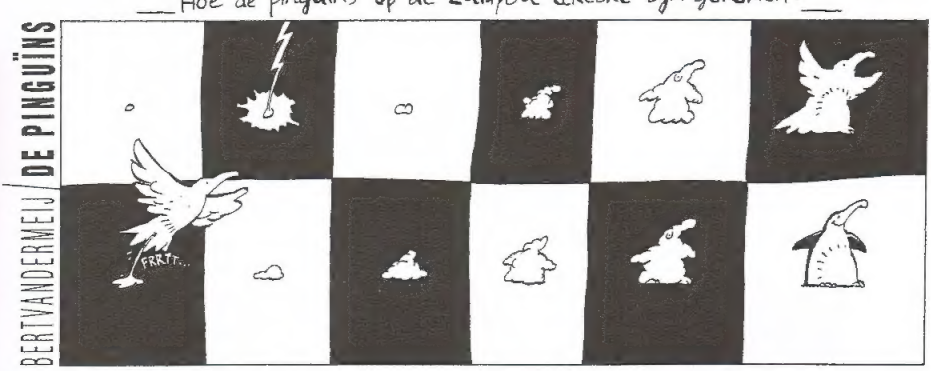

Deborah Brunt plus de brieven van Keaton aan vrienden en medewerkers zijn een informatieve en mooie inleiding op de verhalen van *Flyin Jenny*. KvW

Het was de redactie geheel ontgaan, maar tijdens de jongste Haarlemse Stripdagen is het stripboek **Kwab van het witte doek** uitgekomen. Blijkbaar keken we even de andere kant uit, want het album van Stefan de Groot is heel aardig. Marinus Hollander, de grootvader van de De Groot, was maker van tekenfilms die door de sluiting van tekenfilmstudio Hollandia voor het nageslacht verloren leken. Resten bleven echter in de schoot van de familie bewaard. Middels een vernuftig uitgewerkte combinatie van tekeningen en foto's brengt De Groot een ode aan het werk van zijn grootvader. Voor *f* 14,95 kan iedereen mee genieten (ISBN 90.75816.014) JN

Hij werd geboren op 17 januari 1929. Zijn eerste woorden waren: "Ya think I'm a cowboy?" Opmerkelijke zin voor een eerstgeborene, maar het handelt hier dan ook om Popeye, the sailorman. E.C. Segar creëerde de zeeman voor de *New York Journal*. Bij het grote publiek werd de spinazie etende bonk bekend toen hij zijn opwachting maakte bij de tekenfilm. **Popeye. An illustrated history of E.C. Segar's character in print, radio, television and film appearances** (ISBN 0-89950-982-7; *f* 52,00) geeft een overzicht van alle media waarin deze held acteerde. **Fred M. Grandinetti** stopte er nog wat historische en biografische informatie bij evenals afbeeldingen van de vroege *Popeye*-strips en foto's van de tekenfilm-cels. KvW

Onder de naam **Eiland** kreeg de redactie een werkelijk schitterend stripperiodiek toegestuurd van Stephan van Dinter en Tobias Schalken. Deze zeer fraaie en professioneel ogende uitgave herbergt een keur aan stripexperimenten van beide heren die bijna zonder uitzondering als geslaagd kunnen worden beschouwd. Al dat fraais beslaat zestig pagina's en kost *f* 7,00. Bestellen kan door het bedrag over te maken op giro 1537035 t.n.v. Stefan van Dinther in 's-Hertogenbosch en onder vermelding van *Eiland 1* en het eigen adres. JN

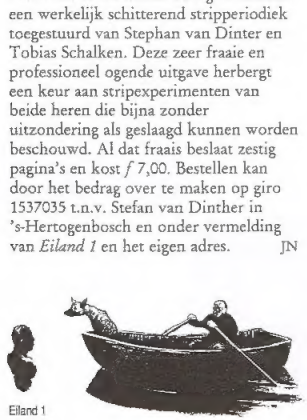

Eiland 1

Na het lezen en bekijken van *Zozolala 91* verliefd geworden op de beelden van **Baudoin**? Mooi! De bezielde tekenaar stelde zijn hersenspinsels en creatieve uitingen te boek onder de titel **Derrière les fagots** (ISBN 2-87720-165-1; *f* 30,00). Deze pocket geeft een aanvullend overzicht van Baudoins werkwijze. De Franse tekst is aardig, maar vaak overbodig omdat de schetsen eigenlijk voor zich spreken.
Nu we toch terugkomen op ons vorig nummer, er is weer een boek over **Hergé** verschenen. **Alain Bonfand** publiceerde een aantal van Remi's briefwisselingen onder de vrolijke titel: **Tintin le Terrible ou l'alphabet des richesses** (ISBN 2-01-235216-2; *f* 20,00). Door het ontbreken van illustraties is deze Franse tekst slechts geschikt voor de fanatici onder ons. KvW

Baudoin

Voor de Collectie Getekend van Le Lombard (u weet wel, dat is de voortzetting van de Collectie Verhalen en Legenden) hebben tekenaar **Griffo** en scenarist **Cothias** een verhaal in voorbereiding, dat twee albums zal beslaan. Voor diezelfde Collectie is ook **Will** aangetrokken. Hij laat het bij één deel. PvG

Kolonel Clifton (u weet wel, de meerdere van kapitein Blake) krijgt opnieuw andere ouders. Bedu geeft de tekenpen door aan retro-tekenaar **Dimberton**, die aan de slag gaat op scenario van De Groot. De Groot keert daarmee terug naar *Clifton*, na enkele albums lang ook de verhalen aan Bedu over te hebben gelaten. PvG

Een half jaartje geleden maakten we al melding van de vele albums, die **Jacques Martin** op z'n oude dag nog op stapel heeft staan. Aan de toen gemelde titel

van de eenentwintigste *Alex*, *De barbaren*, kunnen we nu alvast de namen van de delen tweeëntwintig (*Het gebeurde in Korsabad*) en drieëntwintig (*De verovering van Magades*) toevoegen. Bij deze. Hoogstwaarschijnlijk zullen deze albums overigens niet meer bij Casterman verschijnen, maar bij Dargaud. PvG

Een gedegen opzoekboekje voor de gefortuneerde *Bommel*-verzamelaar, zo omschrijft uitgeverij Lambiek de **Algemene Bommel Concordiantie.** Het boekje zet alle *Bommel*-personages op een rij en werd samengesteld door **Henk van der Ham**. Het kleinood telt 240 pagina's en verschijnt in een oplage van vijfhonderd stuks. De *ABC* is vanaf april verkrijgbaar à *f* 95,00. TD

Niet alleen *Bommel* inspireerde de afgelopen tijd tot nauwgezet speurwerk. Ook de *Sjors en Sjimmie*-verhalen kregen erkenning als vaderlands stripmonument. **Martin de la Mar** stelde een meer dan honderd pagina's dikke catalogus samen over het komisch duo plus hun rebellenclub. Daarin een ongetwijfeld uitputtend overzicht van alle albums, tijdschriftafleveringen en curiosa ("van button tot puzzel en van sleutelhanger tot dekbedovertrek"). De **Sjors en Sjimmie Catalogus 1920-1996** is te verkrijgen door overmaking van *f* 25,00 op giro 1342224 t.n.v. Martin de la Mar, Veenendaal. TD

Agenda

Precies honderd jaar geleden publiceerde Bram Stoker zijn klassieke horror-roman **Dracula**. Een verhaal dat talloze stripmakers zou inspireren. Voor het **Belgisch Centrum van het Beeldverhaal** aanleiding voor een feestje. Tot **1 juni** exposeert het Centrum documenten, tekeningen en originele platen over de vampier in de strip. BCB, Zandstraat 20, Brussel, 02-2191980.

Het landelijke Anti Racisme en Informatie Centrum exposeert zijn doelstellingen op een humoristische manier. Vijftien striptekenaars, onder wie Peter Pontiac, Peter de Wit en Maaike Hartjes, maakten een cartoon/strip over dit zwart-witte hangijzer. De originelen zijn ingelijst en evenals de gesealde kopieën te huur. De tentoonstelling is geschikt voor alle middelbare scholen, buurthuizen en aanverwante organisaties die nu wel eens wat aanstekelijkers willen dan een discussiegroep. Wie de ingelijste humor persoonlijk wil bezichtigen kan **tot 29 april** terecht bij het Stripdocumentatiecentrum van de Gemeente-bibliotheek te **Rotterdam**. Voor meer info over het huren van **Racisme Gestript**: ARIC, tel. 010 - 4143434, fax, 010 - 4128433. ARIC op internet: http://www.aric.nl.

De plannen voor het Nederlands Stripmuseum nemen steeds vaster vormen aan. Met het oog op de schitterende *art nouveau*-huisvesting van hun Brusselse collega's van het Belgisch Centrum van het Beeldverhaal, voelden de Nederlanders zich blijkbaar gedwongen daar iets tegenover te stellen.

Inktvis Prutduktie

Dus vroegen ze diverse stripmakers om een ontwerp voor het nog te bouwen instituut. Het resultaat van dit opmerkelijke huwelijk tussen strip en architectuur is van **12 april tot 12 mei** onder de noemer **Gebouwd in verbeelding** bij het Groninger Centrum voor architectuur en stedenbouw te aanschouwen. Te zien zijn o.a. ontwerpen van François Schuiten, Lorenzo Mattotti, Don Lawrence en Theo van den Boogaard. Tijdens de opening van de expositie op 12 april zal bekend gemaakt worden welke ontwerpen ook in werkelijkheid gerealiseerd zullen worden. Centrum voor architectuur en stedenbouw, Gedempt Zuiderdiep 98, Groningen.

Het verschijnen van het vierde deel van de western-serie *Jackson* is voor stripwinkel Wonderland aanleiding **zaterdag 19 april** een grote **strip-western-happening** te organiseren. Niet alleen komen tussen 14 en 18 uur western-tekenaars als Marc-Renier, Swolfs, Leo en Girod signeren, ook kun je in een heuse paardentram een tochtje langs de diverse Hasseltse stripgevels maken. Alsof dat nog niet genoeg is, maakt de leukst verklede cowboy of -girl ook nog eens kans op een originele tekening van *Jackson*. Wonderland, Paardsdemerstraat 19, Hasselt, België, 011-228200.

11 mei is in het gemeentehuis van **Damme** in België weer de Brugse stripbeurs. De toegang is gratis en de organisatoren kondigen de komst aan van tekenaars zonder namen te noemen. Bovendien zullen er enkele gelegenheidsuitgaven het licht zien, waaronder Tijl Uilenspiegel van Bob de Moor.

De vijfde editie van de **Grote stripbeurs van 's-Hertogenbosch** vindt **17 mei** plaats in de Brabanthallen. De Hallen zijn geopend van 10.00 tot 17.00. Kinderen tot 12 jaar mogen gratis naar binnen, grote mensen na inlevering van een knaak.

De Kinkerstraat te **Amsterdam** is **25 mei** van 10.00 tot 18.00 het toneel van een heuse **stripzondag**. O.a. Andrea Kruis, Marvano, Hanco Kolk, Pontet, Neal Adams en Joost Swarte zullen aanwezig zijn om de rustdag een stukje mooier te maken. Daarnaast is er een (nog onbekende) expositie, een tekenwedstrijd en - teken van de tijd - een Magic-toernooi. Meer informatie: Obelix, Kinkerstraat 162-164, 020-6855100.

STRIPVOORSPELLING

De te verschijnen albums zijn gerangschikt naar door de uitgevers opgegeven verschijningsdata. In werkelijkheid verschijnen ze echter vaak later. Achter elk album staan de prijs (Hfl/BF) en de uitvoering (slappe kaft/harde kaft) vermeld. Het cursieve commentaar is van de ZozoLala-*redaktie.*

- - - - - - - Te verschijnen in april - - - - -

-Arboris-

Lanfeust van Troy 3: Kasteel goud azuur (Tarquin/Arleston) 9,95/195; sk.
Ranx 3: De terugkeer van Ranx (Liberatore/Chabat) 9,95/195; sk. *Dit album heet eigenlijk Amen, maar dat is waarschijnlijk om commerciële redenen veranderd. De delen 1 en 2 worden herdrukt in slappe kaft.*
Verzamelde werken van Moebius 10: De klauwen van de engel (Moebius/Jodorowsky) 25,95/495; hk.

- Big Balloon -

Dirk en Desiree 6: Lekker negatief (De Kort) 14,95; sk.
Eva en Adam 2 (Bercovici/De Jager) 12,95; sk.
Trigië 15: De vloek van de mummie (Lawrence/Butterworth) 9,95; sk.

- Cic -

Joop Klepzeiker 12 (Schreurs) 12,50; sk en 22,95; hk.

- Concept -

Stedenstrip 1: Waalwijk (Diversen) 12,95; sk.

- Dargaud -

Bericht van Mars 2 (Garcia) 10,95; sk.
Het grote schandaal 4 (Ribera/Godard) 11,25; sk.
Uit liefde voor de kunst 4 (Danard/Pierre/Rey/Le Tendre) 13,95; sk.

- Dupuis -

Adam 1: Beroep: vader aan de haard (Basset) 9,75/180; sk.
Aria 19 (Weyland) 17,50/320; hk.
Katamarom 28 (Goossens) 8,95/165; sk.
Meisjes met pit 1 (Zep) 9,75/180; sk.

- Geïllustreerde Pers -

Disney Filmstrip 25: Oliver & Co (Diversen) 7,95/160; sk.
Donald Duck Pocket 44 (Diversen) 7,95/160; sk.
Oom Dagobert 56: Het levensverhaal van oom Dagobert #4 (Diversen) 7,95/160; sk.

- Le Lombard -

Alfa 2: De Bogdanov clan (Jigounov/Renard) 10,95/199; sk.
Verhaal zonder helden 2: Twintig jaar later (Dany/Van Hamme) 11,25/210; sk en 23,50/425; hk.

- - - - - - - Te verschijnen in mei - - - - - - -

- Arboris -

Dodeneiland 2: Mors ultima ratio (Sorel/Mosdi) 10,95/220; sk.
Elfquest 41: Scherven! (Pini/Abrams/Barnett) 9,95/195; sk.
Elfquest - De verborgen jaren 4: Kleine vlek (Pini) 9,95/195; sk.
Gilles de Geus 3: Smeerenburg (Kolk/De Wit) 10,95; 220; sk; 29,95/595; hk.
Ghost in the shell 5: Soma's koehandel (Shirow) 9,95/195; sk. *Eerder vrouwenhandel.*
Juan Solo 2: De honden van de nacht (Bess/Jodorowski) 12,95/260; sk.
Kazandou 3: Meester Doemka (Diversen) 8,95/180; sk.
Kazandou 4: De anma (Diversen) 8,95/180; sk.
Nomad 6: Sakiko (Diversen) 8,95/180; sk.
Semio 1: De verborgen degens (Mouclier/Contremarche) 10,95/220; sk.
Sundance 2: De hand van Judas (Suro/Cortegianni) 9,95/195; sk.
Takuan 5: De moeder van de pijn (Taduc/Le Tendre)10,95/220; sk.
Verhalen uit de megasteden 14: Xero's raadsel(Grant/Wagner/Critlow/Power) 10,95/220; sk.

- Big Balloon -

Tom Poes 6: Het ding X 13 (Toonder) 8,95/180; sk.

- Casterman -

Blindemannetje 2 (Cabanes) 29,90/540; hk.
De proefstukken van Pieter Pleijter 1 (David) 9,95/195; sk.
Doodzonde 3 (Béhé/Toff) 24,25/450; hk.
Fee en de tedere robots: Jam (Tillier/Tehy) 24,25/450; hk.
Hartenvreter 3: De droom van de parelvlinder (Gallié) 24,25/450; hk.
Jonas Fink 2: De leerjaren (Giardino) 32,00/595; hk.
Onderweg (Baru) 37,50/695; hk. *Aanrader.*

- Dargaud -

Aldebaran 4 (Leo) 10,95; sk.
Malheig 2 (Stalner) 10,95; sk.

- Dupuis -

Bij Sjaak 8: Een bittere pils (Carpentier/Cauvin) 8,95/165; sk.
Cactus Club 1: Warrem! (Bercovici/Gilson) 8,95/165; sk.
Dagboek van een bos 3: Koffie met melk 1 (Servais) 9,75/180; sk. *Heruitgave.*
Dagboek van een bos 4: Koffie met melk 2 (Servais) 9,75/180; sk. *Heruitgave.*
Dallas Barr 2: Als er geen hemel is... (Marvano/Haldeman) 9,75/180; sk.
De zappers 5: Heel zappig (Ernst) 8,95/165; sk. *Grappig kunnen wij dit inderdaad niet noemen.*
Melisande 4: Verhalen bij de open haard (Clarke/Gilson) 8,95/165; sk.
Vrouwen in 't wit 16: In slechte lakens (Bercovici/Cauvin) 8,95/165; sk.

- Geïllustreerde Pers -

Noortje 8 (Steeman/Klein) 7,95; sk.

- Glénat -

Arno 6: Chesapeake (Denoël/Martin) 9,95/195; sk.
De dwaas van de koning 4: De koning en de schaduw (Goepfert/Cothias) 21,95/395; sk.
De rovers van keizerrijken 1 (Jamar/Dufaux) 25,95/595; hk. *Een van de betere Glénat-reeksen van de laatste jaren nu eindelijk in vertaling verkrijgbaar.*
Sneeuw 9: Het werk van de twaalf (Gine/Convard) 29,95/525; hk.
IJzermasker 3 (Marc-Renier/Cothias) 21,95/395; hk.

- Het Volk -

Jommeke 192 (Nys) 6,80; sk.

- Le Lombard -

Castel Armer 5: In de naam van de vader (Reculé) 10,95/199; sk.
Dommel 34: Trouwe viervoeter (Dupa) 9,50/170; sk.
Govert Suurbier 2: Pigalle (Verron/Yann) 10,95/199; sk.
Rik Ringers 58: Zijn eerste speurwerk (Tibet/Duchâteau) 9,50/170; sk.

- Sherpa -

Egri Bikaver (Pinelli) 19,95/360; sk.

- Standaard -

Biebel 24: Virus (Legendre) 8,95/160; sk.
Nero 138: De held der helden (Sleen) 6,95/130; sk. *De luxe kost 100,00.*
Rode Ridder 162: Nemesis (Biddeloo) 6,95/130; sk.
Sarah en Robin 2: Suzanna (Dupré) 8,95/160; sk.
Suske en Wiske Klassiek 35: Het taterende testament (Vandersteen) 42,50/795; hk.
Suske en Wiske Klassiek 36: De zonnige zageman (Vandersteen) 42,50/795; hk.
Waterland 3: De dijkbreuk (Broeckx/Legendre) 8,95/160; sk.

- Talent -

De haas van Mars 4 (Parras/Cothias) 14,50; sk.
De wachters van Maser 1 (Frezatto) 14,50; sk en 27,50; hk.
Igguk 1: Het gekke graankorreltje (Civielo) 14,50; sk en 27,50; hk. *Ongelooflijk mooi geschilderd fantasy-verhaal.*
The kid (N'Guessan/Crisse) 14,50; sk en 27,50; hk. *Bewerking van Jungle Book.*
Krijgsheren 1; 14,50; sk en 27,50; hk.
Lou Cale Integraal (Warnauts/Raives) 110,00; hk. *Bundeling van deel 1 t/m 5.*
Mens Magna 1 (Sorel/Froideval) 14,50; sk en 27,50; hk. *Van de tekenaar van Dodeneiland.*
Overwinnaars van de Atlantische oceaan 1 (Mitton) 14,50; sk.
Purper 1 (Rocco/Makyo) 14,50; sk en 27,50; hk.
Vae Victis 8 (Mitton/Rocco) 14,50; sk.

- Niet aangekondigd; toch verschenen -

Dayak 3: Zaks (Adamov) Glénat; 29,95/525; hk.
Draken 1: Het olypisch spelletje (Mouclier/Contremarche) Talent; 14,50; sk.
Draken 2: De maan als getuige (Mouclier/Contremarche) Talent; 14,50; sk.
Filo 1 (De Heij) 7,50.
De sprinkhaan 3: Wraak (Kraehn) Glénat; 29,95/525; hk.
De sprinkhaan 4: De kar van de dood (Kraehn) Glénat; 29,95/525; hk.
Samber 4: Moeten wij dan samen sterven? (Yslaire) Glénat; 29,95/525; hk. *Het Voorlaatste Deel (zie PB).*